

สาเหตุที่ทำให้มีการปรับปรุงกองทัพของไทยตามแบบตะวันตก

นับแต่ พ.ศ. 2394 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นสมัยที่ประเทศมหาอำนาจในทวีปยุโรปได้ขยายดินแดนเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวคือ อังกฤษได้อินเดียเป็นฐานทัพเพื่อจะขยายอำนาจมาทางพม่าและมลายู ฝรั่งเศสแสวงหาที่มั่นในญวนและอินโดจีน และกำลังจะแผ่อิทธิพลครอบคลุมดินแดนส่วนอื่นๆ ทั่วไปอีก พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงมา ทรงตระหนักดีว่า ประเทศไทยเป็นประเทศเล็ก ๆ ที่ล่าหลังในค่านาวยุทธโศปกรณ์ ยังไม่มีกำลังเข้มแข็งพอที่จะต่อต้านผู้รุกราน ซึ่งเป็นประเทศใหญ่ที่พร้อมด้วยกำลังคนและอาวุธทันสมัยใด จึงจำเป็นต้องรีบปรับปรุงกองทัพไทยให้มีประสิทธิภาพ ที่กล่าวมาเป็นเพียงสาเหตุจากสถานการณ์ภายนอก ส่วนภายในประเทศนั้น ก็มีข้อขัดข้องทางด้านการทหารเอง ที่ทำให้กองทัพไทยยังล่าหลัง ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร และมีปัญหาทางด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งรวมกันแล้วเป็นเหตุผลสำคัญที่จะต้องมีการดำเนินการปรับปรุงการทหารของไทยให้เป็นแบบทันสมัย โดยเฉพาะกองทัพบก ซึ่งเป็นพลังรากฐานของความมั่นคงของประเทศชาติ

สาเหตุต่าง ๆ ที่ทำให้ต้องมีการปรับปรุงกองทัพบก

1. ความล่าหลังและขาดประสิทธิภาพของกองทัพบก

ความล่าหลังและขาดประสิทธิภาพของกองทัพบกสืบเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ แบ่งออกเป็นหัวข้อใหญ่ ๆ ได้ดังนี้ คือ

การเกณฑ์ทหาร ลักษณะการเกณฑ์ทหารไทยอย่างโบราณกล่าวไว้ว่า ชายไทยทุกคนไม่ว่าจะมียศชั้นใดหรือสกุลชั้นใด ต้องเป็นทหารทุกคน แม้นิยามสงบก็ต้องมีหน้าที่มา-

เขาเวรรับราชการโดยไม่ได้อาตอมแทน ทั้งยังต้องหาเลี้ยงมามากินเองระหว่างรับราชการอีก¹ อีกประการหนึ่งงานคานทหารเป็นงานหนัก ต้องมีการฝึกหัดและเขาเวรอยู่มากกว่างานคานพลเรือน ผู้คนจึงไม่อยากเขาเป็นทหาร และกลัวจะต้องเป็นทหาร ถ้าหลีกเลี่ยงได้ก็จะพยายามหลบเลี่ยง อย่างที่มีขอยกเวนวานักบวชทุกศาสนาไม่ต้องรับเกณฑ์ และชาวต่างประเทศบางพวกก็ไม่ต้องรับเกณฑ์² เมื่อมีขอยกเวนในเรื่องนักบวช คนที่พากันไปบวชเป็นพระภิกษุสามเณร เมื่อถึงคราวที่จะต้องถูกเรียกเกณฑ์ เป็นต้น ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็เคยโปรดให้หลวงสรศักดิ์เป็นแม่กองพิจารณาเลือกเด็กเสียเป็นอันมาก³ อันที่จริงประเทศไทยถือว่า นักบวชเป็นผู้ประพฤติธรรม และมีหน้าที่อบรมสั่งสอนธรรมจริยาแก่ประชาชนอยู่ จึงยกเวนให้ ทั้งพวกนักบวชก็มีไม่มากเกินไป จนกระทบกระเทือน ถึงจำนวนทหารที่จะเรียกเกณฑ์แต่ละปี คือเกณฑ์ตามที่ต้องการแล้วก็ยังเหลือผู้ที่มารับเกณฑ์อีก ความเสื่อมหรือการขาดประสิทธิภาพของทหารบกมีโดยตรงที่คนหนีไปบวชกันมาก เพื่อหลบเลี่ยงการเกณฑ์ แต่โดยตรงที่วาทาทางเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ไม่ได้วางมาตรการควบคุมให้คนหนีไปบวชขณะเรียกเกณฑ์ และขาดการอบรมให้คนไทยมีความรับผิดชอบในหน้าที่ที่มิต่อชาติบ้านเมือง เช่นเดียวกับขอยกเวนการเกณฑ์ทหารแก่ชาวต่างประเทศ ทำให้คนไทย

¹ ดูเชิงอรรถที่ 3 หน้า 8 ของบทที่ 1.

² ชาวต่างประเทศแบ่งออกเป็น 3 พวก คือ พวกที่ไปมาค้าขายชั่วคราวให้เรียกใช้แรงงานหรือเรียกเงินแทน แต่ไม่เกณฑ์มาเป็นทหาร พวกที่ตั้งภูมิลำเนาเป็นประจำในพระนคร ใครประสงค์จะสมัครเป็นทหารก็จะรับไว้เป็นทหารอาสา ส่วนพวกลูกหลานชาวต่างประเทศที่เกิดในเมืองไทยให้เกณฑ์เช่นเดียวกับชาวไทย.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดาร ที่ 23 ตำนานการเกณฑ์ทหารกับตำนานกรมทหารราบที่ 4, หน้า 46.

จำนวนหนึ่ง คิคลบลเฉียงการเป็นทหารด้วยการไปขอรับหนังสือรับรองเป็นคนในบังคับต่างประเทศ ตามสนธิสัญญาเกี่ยวกับต่างประเทศที่ประเทศไทยทำขึ้นกับประเทศต่าง ๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นสัญญาฉบับแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ยอมให้มีระเบียบว่าควยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในประเทศไทย¹ โดยระบุเอกลักษณ์ทางการศาลให้แก่คนอังกฤษและคนในบังคับไว้อย่างชัดเจน ดังปรากฏในข้อ 2 ของสนธิสัญญา

2. ว่าแต่บรรดาการงานของคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ ซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเพมหานคร ก็ต้องฟังบังคับบัญชาของกงสุลที่เข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงเพมหานคร กงสุลจะไต่ทำตามหนังสือสัญญานี้... ถ้าคนที่อยู่จะเกิดวิวาทกันขึ้นกับคนอยู่ในบังคับไทย กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะปดกษา ชำระตัดสิน คนอยู่ในบังคับอังกฤษทำผิด กงสุลจะทำโทษตามกฎหมายอังกฤษ คนอยู่ในบังคับไทยทำผิด ไทยจะทำโทษตามกฎหมายเมืองไทย²

ประเทศอื่น ๆ ก็ทำสนธิสัญญากับประเทศไทยตามสนธิสัญญาเบาว์ริง สงกุดของประเทศนั้น ๆ ก็มีอำนาจพิจารณาตัดสินคดีความ คนไทยที่จะหลีกเลี่ยงกฎหมายไทยก็พยายามไปเป็นคนในบังคับของชาติอื่น เมื่อเกิดการเกณฑ์คนเป็นทหารตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารและจัดการชำระเอาตัวมาเป็นทหาร ก็เกิดเรื่องฟ้องร้องกันวนวาย เช่นกรณี

1 หลวงสิทธิสยามการ, สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศ, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2506), หน้า 25, 29.

2 กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย, สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ, เล่ม 1, พ.ศ. 2160-2412 (พระนคร: ม.ป.ท., 2511), หน้า 29.

นายสี ซึ่งบิดามารดาธิบดีหนังสือเป็นคนในป้องกันฝรั่งเศส¹ เป็นต้น เหตุเกิดขึ้นดังนี้
ถือว่าเป็นความเลื่อมโทรมของการทหารบกด้วย

ทหารที่เกณฑ์มาจะเข้าสังกัดเจ้านายตามหมู่เหล่าของตน ถ้าคนสกุลสังกัดกรมใด
ลูกหลานก็จะสังกัดอยู่ในกรมนั้นตลอดไป มีกรมพระสุรัสวดีเป็นผู้ควบคุมบัญชีพลทั้งหมด และ
กำหนดให้ชายฉกรรจ์หนุ่มเวียนกันเข้ามารับราชการ และผลัดเปลี่ยนกันออกไปทำนาตาม
กำหนดเวลาในปีหนึ่ง ๆ² ในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ไพรพลกำลังทหารรอยหรือลง เพราะ
ชราบ้าง ถึงแก่ความตายไปก็มาก ไพรหลวง ไพรสม และเลกหัวเมือง³ ที่มีตัวอยู่
ก็เปลี่ยนนาย เปลี่ยนกรมกัน มิได้มีการโอนบัญชีกันอย่างถูกต้อง บางทีหลบหนีราชการ
ไปชุกชอนอยู่ตามป่าดง เพราะเจ้าหมื่นบุญนายโชสอยตราคร่ำไม่ผ่อนปรน บางคนก็หลบ
หนีสิ้น หรือมีความผิดทางกฎหมาย บางพวกก็รักชวนเพื่อนกันของสมุญคนเป็นโจร ลักข่าง
มาโคกระบือ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงมีพระบรมราชโองการสั่ง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้มเอกสาร ร.5ก. 13.2/36 กรมขุนสมนท
อมรพันธุ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ลงวันที่ 7 สิงหาคม
ร.ศ.125.

² Virginia Thompson, Thailand, The New Siam, (New York :
The Mac Millan Company, 1941), pp.292 - 3.

³ ไพรฟ้านั้นแบ่งออกเป็น 5 ชั้นคือ ไพรหลวง ไพรสม ไพรสวย เลก และ
ทาส ไพรหลวงหรือทหาร ไพรสม คือไพร่ของบรรดาเจ้านายวังอื่น ๆ และของขุนนาง
ใหญ่ย่อย ไพรสวย คือผู้ที่เสียค่าภาคหลวงหรือสวยเป็นรายปี ไม่ต้องทำงานหลวง
ยกเว้นในกรณีสงครามจึงจะต้องเกณฑ์เขาเป็นทหาร พวกเลก เป็นคำรวมเรียกไพร่หัว
เมือง — ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่: สภาพของราษฎรไทยในระยะ 574 ปี นับแต่
พ.ศ. 1884 และมายุบเลิกใน พ.ศ. 2448.

ให้สักเลขหมายหมู่ใหม่เมื่อ จุลศักราช 1172¹ (พ.ศ.2353) ให้กรมพระสัสดีชำระ
 เลกซึ่งวิวาทเกี่ยวของเกินกันมา ให้มาชำระสังกัดให้เรียบร้อย จะอยู่กับเจ้านายเดิม
 หรือจะเปลี่ยนไปอยู่กับเจ้านายอื่นก็แล้วแต่ใจสมัคร ถ้าผู้ใดเป็นใจกับผู้นั้น หรือยัง
 ตั้งช่องสะสมคนไว้ในปากคงเหมือนเดิม ให้ลงโทษผู้นั้นเสมอโทษกบฏ ทั้งนี้เพื่อจะได้
 ทราบจำนวนชายฉกรรจ์ที่จะเกณฑ์มาเป็นทหารได้ เนื่องจากกำลังทหารลดน้อยลงนั่นเอง

อีกประการหนึ่ง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีการ
 ผ่อนผันเวลารับราชการให้น้อยลงกว่าเดิม คือทรงพระมหากรุณาให้เขามารับราชการแต่
 เดือนหนึ่ง ให้ออกไปทำมาหากินอยู่สามเดือน และยอมให้เสียเงินค่าตอบแทนโดยประกาศ
 ไว้ในกฎหมายว่า ไพรหลวงรับราชการปีหนึ่งสามเดือน เดือนหนึ่งค่าดั่งกิ่ง ไพรสม
 รับราชการปีละเดือน เดือนละค่าดั่งกิ่ง ทาสรับราชการปีละ 8 วัน เป็นเงินปีละหก
 สลึง² การเกณฑ์แรงงานไพร่เข้ารับราชการจริง ๆ จึงน้อยลง เพราะวาคนยอมเสีย
 เงินราชการแทนกันมากขึ้น และดั่งกล่าวแล้วว่างานคานทหารเป็นงานหนัก คั้งนั้นเมื่อ
 ราษฎรมิได้จะต้องเกณฑ์เป็นทหารเพื่อฝึกหัด และเสียเงินราชการแทนไม่ได้ ก็พากันหลบ
 หนีไปเสียบ้าง หรือไปขอเช่าเป็นข่าในเจ้านายพระองค์อื่นเสียบ้าง ทำให้กำลังทหารที่
 แท้จริงยังมีน้อยลงไปอีก คั้งนั้นจึงถือวาวีธีเกณฑ์ทหารหรือวีธีเรียกคนเข้ามาเป็นทหาร
 เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การทหารเสื่อมโทรม ขาดประสิทธิภาพเท่าที่ควร

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร
 กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ไท, 2459), หน้า 49.

² ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่ : สภาพของราษฎรไทยในระยะ 574 ปี
 นับแต่ พ.ศ.1884 และมาขบเล็กใน พ.ศ.2448 (อนุสรณ์เนื่องในงานฉาบฉวย
 นางพันสรพกิจโกศล ณ เมรุสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส, 6 ธันวาคม 2510),
 หน้า 25.

การไม่มีกองทัพประจำการ

การมีกองทัพประจำการ เป็นการสิ้นเปลืองเงินมากในการที่จะต้องจ่ายเงินเป็นค่าเลี้ยงดูทหาร เป็นค่าสร้างโรงทหารหาที่ทหารอยู่ อีกประการหนึ่ง กำลังคนของประเทศยังมีน้อยกว่าพื้นที่ จำเป็นต้องอาศัยกำลังคนเป็นกำลังงานในคานอื่น ๆ เช่นในคานเกษตรกรรม เพื่อจะได้เงินมาจากการเก็บภาษีอากรนำมาซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์เป็นต้น แต่เมื่อไม่มีกองทัพประจำการ การฝึกใช้อาวุธ หรือการฝึกหัดคนเข้าประจักษ์จู่โจมในเวลารบก็น้อยลง จะมีทหารประจำการก็แต่ทหารรักษาวัง ประกอบกับระยะเวลาตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยไม่ต้องกังวลในเรื่องการทำสงครามกับพม่าอีกต่อไป กรมที่มีหน้าที่ทางคานการทหารก็ยิ่งรวงโรยลง ไม่มีใครประสงค์จะเข้ามารับราชการเป็นทหาร เพราะได้รับผลประโยชน์น้อย ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายไว้ว่า

... ครั้นเมื่อตกมาถึงเวลาที่ไม่มีกองทัพศึก เจ้ากรมปลัดกรมอาสาเหล่านี้ไม่เป็นคนที่มีความชอบความดีในการศึกสงครามมาแต่ก่อน ซึ่งเป็นเหตุจะให้ใหม่แต่ยศคุณชั้น ก็เป็นแต่ตั้งคงตำแหน่งไว้ ถ้ามีราชการทัพศึกเล็กน้อย ก็ต้องเกณฑ์ไปเสมอเพียงซัดทัพ การที่ไปซัดทัพเป็นที่เดือดร้อนของผู้ที่ต้องไปมาก ยิ่งกว่าไปรบตีเมืองใด เพราะถ้าไปเช่นนั้นจะได้ผลประโยชน์มิได้เลยเป็นต้น การที่ไปซัดทัพ เป็นไปเปล่า มาเปล่า ผลประโยชน์อันใดก็ไม่ไต่หวีขึ้น เป็นแต่ต้องจากบ้านไปชานาน ครั้นเมื่อกลับมาก็ไม่มียอดอันใดทำ เมื่อเห็นข้าราชการฝ่ายพลเรือนชั้นใหม่ที่อยู่กับบ้านสบายและได้ผลประโยชน์มาก ก็ไม่มีผู้ใดสมัครเป็นขุนนางฝ่ายทหาร..¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้มเอกสาร ร.5 บ. 1. 4/5 "พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้ที่ขอให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. 1247" (มกราคม ร.ศ. 104)

การไม่มีกองทัพประจำการ จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความล้าหลัง และ กองทัพบกขาดประสิทธิภาพ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

การที่ไทยเริ่มเปิดประตูค้ากับชาวต่างประเทศในต้นสมัยรัตนโกสินทร์ และโดยเฉพาะเมื่อใดทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับต่างประเทศ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ประเทศไทยเล็งกระบวนการค้าผูกขาดของพระมหากษัตริย์ ยอมอนุญาตให้พ่อค้าต่างประเทศติดต่อค้าขายได้โดยตรงกับราษฎร เริ่มจากสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ พ.ศ. 2398¹ และใดทำสนธิสัญญากับประเทศสหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เคนมาร์ก เป็นอาทิ ตามสนธิสัญญาใดก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงต่อการ เศรษฐกิจของประเทศ การค้าขายเจริญขึ้น ความเป็นอยู่ของประชาชนก็ดีขึ้น เพราะได้ขายผลิตภัณฑ์ของตนไคราค่าดีขึ้น เมื่อคนออกไปทำมาหากินได้ประโยชน์ตอบแทนสูง ก็ไม่ยากเข็ญมารับราชการทหารซึ่งเป็นงานหนัก และไม่ได้อะไรตอบแทน จึงมีการหลีกเลียงการ เป็นทหารกันมาก

กล่าวโดยสรุปแล้ว จะเห็นว่าคนที่ทำราชการฝ่ายทหารจะมีน้อยลงทุกที กรม ที่มีหน้าที่ราชการเกี่ยวกับการทหาร เมื่อไม่ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น ก็จะทรุดโทรมลง ค้าง ร้อยเอก เฮนรี เบอริง ที่ เป็นราชทูตอังกฤษเข้ามาขอเจริญพระราชไมตรีในสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวคำวิพากษ์วิจารณ์ทหารไทยในสมัยนั้นไว้ว่า

¹ M.L. Manich Jumsai, King Mongkut and Sir John Bowring, (Bangkok : Chalermit, 1970), p.37.

...อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มีคุณค่าที่เรารู้สึกก็คือ ลักษณะของพวกทหาร ซึ่งในตอนแรกข้าพเจ้าไม่ยอมเชื่อว่าเป็นทหาร แต่พวกคริสเตียนที่มาด้วยยืนยันว่าใช่แน่ ว่าพวกทหารที่เราเห็นในวันนั้นคือ ราชองครักษ์ กรมทหารรักษาพระองค์ ซึ่งได้คัดเลือกมาดีที่สุดในเวลานั้น พวกนี้มองดูอ้อม ๆ ซื่อโรค และน่าสงสารมาก บางคนก็แต่งตัวด้วยเครื่องแบบเก่า ๆ ของทหารลี้ภัย คาบปืนที่ถืออยู่ที่เกาะคร่ำคร่า ขึ้นสนิม ส่วนอาวุธหรือเครื่องทหารชนิดอื่นนอกเหนือจากที่กล่าวแล้ว แทบจะไม่มีเลย...¹

จะเห็นว่า ภาพพจน์ของกองทัพบกไทยเสียมาก ทหารก็คงจะถูกรุดโทรมไม่มีสง่าราศรี ซึ่งทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นขอบกพรองของกองทัพบก และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้มีการแก้ไขและปรับปรุงทหารบกให้ดีขึ้น

2. ปัญหาทางด้านการเมืองการปกครอง

การกระจายอำนาจในการปกครองบังคับบัญชาทางด้านคน หรือไพร่ให้ขึ้นอยู่กับสังกัดกรมต่าง ๆ ซึ่งต่างก็เป็นอิสระต่อกัน เพื่อเป็นกำลังของกรมนั้น ๆ เท่ากับว่าเจ้ากรมหรือเจ้าทรงกรม ที่มีอำนาจปกครองบังคับบัญชากรมมาก ก็มีกำลังคนมาก และก็ย่อมจะเป็นผู้มีอำนาจทางด้านการเมืองมากด้วย ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้มีการปรับปรุงการทหาร ก็เพื่อจะตัดปัญหาที่จะมีการแก่งแย่งอำนาจทางการเมืองการปกครองซึ่งอาจจะมีขึ้นได้ เห็นได้จากปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์สวรรคตโดยไม่ได้อำนาจสืบมรดกสมบัติพระราชทานแก่เจ้านายพระองค์ใดให้เป็นรัชทายาท พระราชวงศ์กับเสนาบดี หัวหน้าราชการทั้งปวงจึงประชุมปรึกษากันว่าควรจะเชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ ซึ่งได้ทรงบังคับ

¹ สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์ (ผู้แปล), เอกสารของเฮนรี เบอรัล เล่ม 1 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2514), หน้า 64.

บัญชาราชการทางพระเนตรพระกรรณ และผู้คนยำเกรงนับถืออยู่โดยมากขึ้นเป็นพระเจ้า
 แฉนดิน แต่ถ้าวาทามินินัยแล้ว เจ้าฟ้างุ้ม ทรงอยู่ในฐานะสมควรจะได้รับราชสมบัติ
 เพราะเป็นสมเด็จพระเจ้าฟาราชโอรสอันเกิดด้วยพระอัคมเทสี กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรง
 ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองก็เรียบร้อยเป็นปกติ
 เป็นเพราะว่าเจ้านายที่เป็นหลักราชการมาแต่แรกทั้ง 2 พระองค์ คือ สมเด็จพระอนุชาธิราช
 เจ้าฟากรมพระราชวังบวรมหาเสนาณฤกษ์ ซึ่งทรงกำกับราชการแฉนดินทางพระเนตรพระ
 กรรณทั่วไป มาสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2360 เจ้าฟากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ซึ่งเป็นพระอนุชา
 สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงเป็นหัวหน้าในราชการ ต่อมาอีก 5 ปี ก็มาสิ้น
 พระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2365 ดังนั้น กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ จึงได้ทรงบังคับบัญชาราชการ
 อยู่โดยมาก ถ้าพระราชวงศ์กับเสนาบดีถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้างุ้ม ก็เหมือนถอดกรม
 หมื่นเจษฎาบดินทร์ ออกจากอำนาจที่มีอยู่แล้ว ถ้าพระองค์ไม่ทรงยอมจะทำอย่างไร เหตุ
 การณบ้านเมืองจะสงบเหมือนอย่างที่เป็นหรือไม่ ก็ไม่สามารถจะทราบได้ ส่วนเจ้าฟ่า
 มงกุฏ นั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ ก็ได้ทรงผนวชตลอด
 รัชกาล

ครั้นมาถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ขึ้นครอง
 ราชย์เมื่อพระชนมายุได้ 15 พรรษา¹ ยังทรงพระเยาว์ ไม่สามารถว้ราชการได้ด้วย
 ลำพังพระองค์เอง จึงต้องมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งเป็นครั้งแรกในสมัยกรุง
 รัตนโกสินทร์ จึงเป็นที่เห็นเกรงกันมากกว่าจะเกิดเหตุการณ์ไม่ดีขึ้น เพราะมีตัวอย่างจาก
 กรุงศรีอยุธยาว่า เมื่อใดพระเจ้าแผ่นดินอ่อนแอ หรือยังทรงพระเยาว์ ก็มักจะเกิดเหตุ
 การณ์ไม่สงบขึ้นในบ้านเมืองแทบทุกครั้ง ผู้สำเร็จราชการได้แก่เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริย-
 วงศ์ (ช่วง บุนนาค) ขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งมีอำนาจมากในเวลานั้น เพราะว่าเดิมท่านมี

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติเมื่อ วันที่ 20 กันยายน
 พ.ศ. 2396 ขึ้นครองราชย์ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411.

ตำแหน่งเป็นสมุหพระกลาโหม คุณกำลังทหารและขุนนางผู้ใหญ่ไว้ในมือ ครั้นเมื่อขึ้นรับ
หน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ยังมีอำนาจมากขึ้น และยังมีเจ้าพระยาสุรวงศ-
ไชยวัณ (วร บุนนาค) บุตรชาย เป็นสมุหพระกลาโหมแทน คนทั้งหลายก็มีความวิตก
และคาดคะเนกันไปต่าง ๆ นานาว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะถูกขับ
ออกจากราชสมบัติบ้าง จะถูกปลงพระชนม์ชีพ จึงมีเรื่องเล่ากันว่า ¹ เมื่อเริ่มตน
รัชกาลที่ 5 วันหนึ่งกลางวันแสด ๆ สมเด็จพระพุฒาจารย์โต ไต่จุดโตเข้าไปหาเจ้าพระ
ยาศรีสุริยวงศ์ ที่ทำเนียบของท่าน และกล่าวกับท่านผู้สำเร็จราชการแผ่นดินว่า "อาตมภาพ
ไต่ยี่นว่าทุกวันนี้แผ่นดินมีคัมภีร์ เพราะมีคนคิดร้ายจะเอาแผ่นดิน ไม่ทราบว่าจะเท็จจริง
ประการใด ถ้ามันเป็นความจริงอาตมาใครจะขอรับพิพาทเขาเสียสักครั้งหนึ่ง" เล่า
กันว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ตอบแก่สมเด็จพระพุฒาจารย์โตว่า "พระคุณเจ้าอย่าได้วิตก
เลย トラบใดที่กระผมยังมีชีวิตอยู่จะไม่ให้แผ่นดินมีคัมภีร์ลงด้วยมีผู้ใดแย่งแผ่นดินเป็นอันขาด"
สมเด็จพระพุฒาจารย์โต ฟังแล้วก็อนุโมทนาแก่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แล้วลากลับไป ซึ่ง
ถ้าหากว่าเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ประารณาในราชสมบัติ สถาปนาตนเองขึ้นเป็น
กษัตริย์จริงแล้วก็ยอมจะทำได้โดยง่าย แต่ก็มีใต้ออย่างที่คนคิดกันไว้ มุ่งสนับสนุนส่ง
เสริมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในทุกทาง แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังไม่ทรงไว้วางพระทัย จึงต้องทรงจัดตั้งกรมทหารขึ้นอยู่ที่บังคับบัญชาของ
พระองค์เอง

อีกประการหนึ่ง สถาปวงหลวงกับวังหน้า ก็เป็นปัญหาการเมืองการปกครองของ
ประเทศด้วย ในสมัยรัชกาลที่ 4 วังหลวงและวังหน้ามีฐานะเท่าเทียมกัน พระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีฐานะเทียบเท่ากับพระมหากษัตริย์องค์ที่ 2 ของไทย ก็
ได้คุมกำลังกองทัพที่ทันสมัย ได้รับการฝึกแบบยุโรป ทั้งทหารบก ทหารเรือ มีผู้เคยกราบ

¹ ประยูร ลิขิตพันธ์, ตามรอยบาทพระพุทธรูปเจาหลวง (พระนคร : "สยาม",
2514), หน้า 62 - 63.

บึงคนทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ของ สุ่ม
 กำลังไว้เพื่อจะแย่งชิงราชสมบัติ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เชื่อ
 แแต่ก็แสดงให้ เห็นว่าการกระจายอำนาจในการปกครองกำลังคน เป็นปัญหาต่อความสงบภายใน
 ในประเทศเช่นกัน เมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้ให้สถาปนาตำแหน่งกรม
 พระราชวังบวรวิชัยชาญ¹ ขึ้นเป็นวังหน้าในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งคืนไพร่พลและตำแหน่งทางราชการและผู้คนของพระบาทสมเด็จพระ
 ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้แก่วังหน้าหมด จึงเป็นเหตุให้วังหน้ามีอำนาจมาก ในขณะที่
 สถาบันกษัตริย์และองค์พระเจ้าแผ่นดินเกือบจะไม่มีอำนาจอะไรเลย จึงเป็นข้อสันนิษฐาน
 ได้ว่า เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ จึงเริ่มตนปรับปรุงการทหารโดยพยายามรวบรวมกำลัง
 ทหารให้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของพระองค์เอง และผู้ทรงไว้วางพระราชฤทัย เพื่อเป็น
 การันต้อนอำนาจของผู้สำเร็จราชการและวังหน้าให้น้อยไป

ข้อพิพาทระหว่างวังหลวงและวังหน้าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2417 ขณะนั้นพระองค์ทรงมีพระชนมายุได้ 21 พรรษา
 กระทำพิธีบรมราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินโดยสมบูรณ์ และไม่ต้องมีผู้สำเร็จราชการแทน
 พระองค์แล้ว ข้อพิพาทนั้นเกิดจากมีผู้หนึ่งซึ่งชื่อว่า มีผู้คิดปลงพระชนมกรรมพระราชวังบวร
 วิชัยชาญ จนทำให้กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญระดมกำลังทหารไว้ต่อสู้เป็นจำนวนมากที่วัง
 หน้า ปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปถึง
 สมเด็จพระยาพกากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ว่า

¹ โอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เดิมชื่อพระองค์เจ้ายอดยิ่งยศ.

ร. ที่ 106

สมมติเทวราชอุปมัต

วัน 1 ๗ 1 ค่ำ 1236
4

ถึงท่านเล็กภาณรังษี

ควยพระยามหามนตรีบอกฉันว่า วังหน้าออกเที่ยวตามถนนมาสอง
คืนแล้ว แต่โตความว่ามีผู้หนึ่งชื่อว่า มีผู้คิดขบถ แต่ทุกวันนี้วังหน้าเรียก
ทหารไปอยู่หน้า ศรีวาโฆฆ 600 คน ประชุมขุนนางอยู่เสมอ แต่การนี้ก็ยังไม่
มาเชื่อ แต่เห็นว่ามันคงอยู่ ถ้าจะเป็นจริงก็อยู่ในแกลงจะตื่น ๆ แต่ฉัน
เห็นว่า ถ้าตื่นมาก ๆ ไป ลางที่จะเป็นเหตุใด เพราะคั้งนั้นจึงบอกมาให้
เชอรูไวควย เพื่อมีเหตุการณ์ประการใดจะใดทำโดยเร็ว ฉันมีความสนใจ
ที่เธออยู่ในนี้ควย ขอให้สืบสวนฟังความควยจะไวใจอย่างนี้ทีเดียวนักเห็นจะ
ไม่ได้ ฉันได้มีหนังสือมาถึงท่านกลางฉบับหนึ่ง ถึงพระองค์เจ้ากาพย์ ฉบับ
หนึ่ง พระองค์เจ้ากฤษฏา ฉบับหนึ่ง ขอให้เธอไซคนของเธอไปส่งควย

พี่ชายที่รักของเธอ

(พระบรมนามาภิไธย)...¹

เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นที่รู้กันทั่วไป เซอร์ แอนดรูว์ คลาร์ก (Sir Andrew Clark)
ซึ่งเป็นข้าหลวงของ สเตรทเซตเติลเมนต์ (Straits Settlement) ที่สิงคโปร์ ได้
เขียนเรื่องการเยือนสยามครั้งแรกของข้าพเจ้า (My First Visit to Siam) ลงใน
Contemporary Review เล่มที่ 81 เดือนมกราคม - มิถุนายน ค.ศ. 1902

¹ ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม 1
(พระนคร : โรงพิมพ์เทพไทศาล, 2504), หน้า 294.

(พ.ศ. 2445) หลังจากเหตุการณ์ครั้งนั้น 27 ปี¹

...ในวันที่ 5 มกราคม ค.ศ. 1875 ข้าพเจ้าได้รับโทรเลขจากกงสุลใหญ่
ที่กรุงเทพฯ แจ้งว่า พระมหากษัตริย์ทรงเตรียมกำลังทหาร ซึ่งคาดกันว่าพระ
องค์จะเข้าโจมตีวังหน้า และขอร้องมาว่าควรจะได้ส่งเรือปืนเข้าไปคุ้มกัน
ผลประโยชน์ของชาวอังกฤษ ข้าพเจ้าได้ทราบในเวลาเดียวกันจากกงสุล
ฝรั่งเศสที่สิงคโปร์ว่า กงสุลฝรั่งเศสได้ขอร้องไปยังไซงอนให้ส่งกองทหาร
ของฝรั่งเศสเข้าไปในไทยด้วยเหมือนกัน จึงเป็นที่กระจ่างชัดว่าได้เกิดวิกฤต
การณ์คับขันอย่างรุนแรงบนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ความตึงเครียดของเหตุการณ์
ถูกเปิดเผยให้รู้กันว่า วังหน้าได้หลบหนีไปอาศัยอยู่ในสถานกงสุลอังกฤษแล้ว
ขณะนั้นการศึกหยุดชะงักลง ผู้คนเกิดความรู้สึกกังวลใจกันมาก....สภาพ
การณ์ยังเป็นเช่นนั้น เมื่อ Viscount de San Januario² ข้าหลวงโปรตุเกส
แห่งเมืองมาเก๊า ได้เดินทางจากกรุงเทพฯ มาถึงสิงคโปร์ และได้นำพระ
ราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มอบให้กับข้าพเจ้า....
"เนื่องจากได้มีข่าวลือผิด ๆ พูดยกกันต่อ ๆ ไป"... พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าฯ ทรงมีรับสั่งว่า "ทั้งหมดที่ข้าพเจ้าได้กระทำไปนั้น เพื่อความมั่นคง
ปลอดภัยของประเทศข้าพเจ้า " และใจความย่อหน้าสุดท้ายในบันทึกซึ่งมา
จากพระมหากษัตริย์นั้น.... ดูน่าจะเห็นใจยิ่ง "อีกเรื่องหนึ่ง ข้าพเจ้า
กำลังสนใจในแผนการปฏิรูป และการปรับปรุงประเทศของข้าพเจ้า โดยหวัง

¹ กาญจณี สมเกียรติกุล "การมาเยือนสยามครั้งแรกของข้าพเจ้า" จดสาร
โครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 (เมษายน 2518),
หน้า 126. แปรจาก Sir Andrew Clark "My First Visit to Siam"
Contemporary Review, 81, Jan - June, 1902.

² ไวเคานต์ เดอ ซานแจนนู.

ว่า สิ่งนี้จะนำชื่อเสียงมาสู่ประเทศ นี่เป็นจุดมุ่งหมายที่ดี และยังมีเรื่องอื่นอีกมากที่ตั้งใจว่าจะทำเพื่อผู้ลี้ภัยของบ้านเมืองและการค้า ซึ่งอาจจะไม่สมบูรณ์ไต่ทั้งหมดในระยะเวลาที่ข้าพเจ้าได้อุทิศให้ไว้ ข้าพเจ้าจะหลบเลี่ยงความเสียหายที่จะมีต่อวังหน้าในสถานการณ์เช่นนี้ และการสูญเสียชื่อเสียงของข้าพเจ้าได้อย่างไร ข้าพเจ้าต้องการที่จะให้เรื่องราวต่าง ๆ สิ้นสุดลงเสียโดยเร็วในสภาพการณ์ที่เหมาะสม ข้าพเจ้าไม่มีความปรารถนาที่จะทำทุกสิ่งตามวิถีทางของตัวเอง" เป็นที่แน่ชัดว่ายังมีอีกด้านหนึ่งที่เกี่ยวกับปัญหานี้ ซึ่งเกิดขึ้นในสถานกงสุลที่กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นที่ให้ความสนับสนุนวังหน้า นั่นคือคนของเราดูเหมือนเป็นผู้ที่ฟังความข้างเดียว....

การนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นวิรัชชานุกูล ว่า ¹

ร. ที่ 165

สมมติเทวราชอุปมาต์

วัน 3 ๗ 1 ค่ำ 1236
13

ถึง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ด้วยการเกิดขึ้นครั้งนี้เป็นการใหญ่ ไม่เคยมีเลย ฉันทมีความเสียใจมาก เธอไปอาศัยอยู่ที่บ้านกงสุลอังกฤษนี้ด้วยเหตุอันใด ฉันทไม่ได้คิดจะมาเธอ ๆ มีความหวาดหวั่นขอโทษ เธอก็รู้อยู่เองว่าในแผ่นดินเราทุกวันนี้ผู้ใดไม่มีความผิดใหญ่ที่ควรจะต้องฆ่ากัน ด้วยอาศัยความยุติธรรมเป็นที่ตั้ง ที่เธอมีความสะอึกหวั่นหวาดถึงชีวิต จะคิดการเกินไปดอกกระมัง หรือมีความผิดใหญ่อยู่ในใจ จึงได้มีความรอนระแวงกันนี้... ฉันทไม่ได้โกรธเธอ ๆ มา

¹ รัชสูวชิ สุธธิสังกราม, เรื่องเดิม, หน้า 741 - 742.

โกรธฉันข้างเดียว ฉันเสียใจนัก เธอทำการถึงเพียงนี้ จะทำให้เสียชื่อคิด
 แฉนินไปทั้งสองฝ่าย ก็เธอจะคิดต่อไปอย่างไรจึงจะเป็นการดีการชอบยา
 ไทรามูร์ได้รับความเดือดร้อนถ้วนหน้าทุกต่อไป การที่เป็นไปนั้นฉันไม่ทราบชัด
 ต่อเจ้าคุณ¹ มาบอกว่าเธอกลัวฉันจะมา เธอ การนั้นฉันไม่ได้คิดเลย ถ้า
 เธอคิดเห็นการอย่างไรจะเป็นการเรียบร้อยสิ้นสงสัย เลิกแล้วเป็นการดี จง
 มีหนังสือเป็นสำคัญมา^๒ให้รู้ควย

พระบรมนามาภิไธย

แสดงว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความปรารถนาอย่าง
 จริงใจที่จะให้มีการปรองดองกันในรูปของเหตุผล การพิพาทครั้งนี้ทำให้ เซอร์แอน ดรู
 คดาจ ขาดหวังสิ่งไปรต้องเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อมาไกลเกลี่ยขอพิพาท ซึ่ง
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ไม่พอพระทัยเลย ไต่ถามว่าในพระราชหัตถเลขาถึง
 พระยาสมุทรบุรานุรักษ์² ว่า

สมเด็จพระเจ้าพระเจ้าส่งคำประนีประนอมไปแล้วถึงสี่วัน วังหน้าไม่ตอบ ต้อง
 เตือนไป เขาก็ตอบคัดค้านว่า จะคอย กอเวอนแมน อังกฤษ... การที่วังหน้า
 ตอบมาดังนี้ เป็นการตู่เจ้าแผ่นดิน และ กอเวอนแมนบ้านเมืองมาดนัก
 คนไทยไม่ชอบมาก แต่จะฟังกอเวอนแมนอังกฤษจะว่าประการใด

แต่ในที่สุดกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญก็ต้องเสด็จกลับพระบวรราชวัง^๓ เมื่อ
 ทรงเห็นว่าพระองค์ไม้อาจจะไต่สิ่งใดที่คิดกว่าชอกกลองที่ทำขึ้นนั้น

¹ เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์.

² ณัฐวุฒิ สุธสิสังกราม, เรื่องเดิม, หน้า 757 - 8.

เซอร์ แอนดรู คลาก ได้เขียนไว้ในบทความของเขาอีกว่า จากการสนทนากับบุตรชายของเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ ทำให้เขาเกิดความคิดที่แน่ชัดว่า วังหลวงทรงไม่เห็นด้วยกับการมีกำลังทหารของวังหน้า และขอเสนอของวังหน้าที่ทรงขอเพิ่มจำนวนกำลังทหารอีก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยืนยันว่าจำนวนทหารรักษาพระองค์ 400 คน สำหรับเป็นข้าราชการบริพารนั้นมากเกินไป ควรจะมีจำกัดแค่ 200 คนก็เพียงพอแล้ว¹ และพระมหากษัตริย์ต้องมีพระราชอำนาจเหนือกองทัพบกและกองทัพเรือของราชอาณาจักร

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดสถานการณ์ตึงเครียดระหว่างวังหลวงกับวังหน้าก็เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มดำเนินการตัดทอนอำนาจขุนนางผู้ใหญ่ และพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีอำนาจมากขึ้นที่พระองค์ทรงบริหารราชการแผ่นดินได้โดยพระองค์เอง ในปี พ.ศ. 2416 พระองค์ทรงจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อเป็นสำนักงานกลางสำหรับเก็บเงินผลประโยชน์รายได้ภาษีอากรของแผ่นดินมารวมไว้ในที่แห่งเดียวกัน มิให้แยกย้ายกระจายอยู่ตามกระทรวงต่าง ๆ ดังที่เคยเป็นมาแต่ก่อน หมายความว่า เงินภาษีอากรไม่ต้องผ่านราชการขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้รวบรวมภาษีอากรที่พวกเขาภาษีอากรทั้งหลายรวบรวมมาส่งให้ และส่งให้แก่องค์พระคลังอีกทีหนึ่ง เพื่อแจกจ่ายให้แก่กรมต่าง ๆ ใช้นักิจการของตน พร้อมทั้งออกพระราชบัญญัติการเลิกทาส พ.ศ. 2417 เพื่อให้ราษฎรได้เป็นไทแก่ตัว เท่ากับเป็นการลดกำลังคนของเจ้านายและขุนนางชั้นสูงที่มีอำนาจมากขึ้นน้อยลง การกระทำอย่างนี้เป็นกรกระทบกระเทือนผลประโยชน์ที่เจ้านายและขุนนางชั้นสูงทั้งหลายควรจะได้ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดสถานการณ์ตึงเครียดระหว่างวังหลวงกับวังหน้าดังที่กล่าวมาแล้ว ผลดีของการเปลี่ยนวิธีการเก็บภาษีอากรใหม่มีมาก ข้อหนึ่งก็คือ รัฐบาลเก็บเงินภาษีอากรได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย ทำให้มีเงินมาใช้จ่ายทำนุบำรุงบ้านเมืองได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน และการเลิก

¹ กาญจนี สมเกียรติกุล, เรื่องเดิม, หน้า 131.

ทาสก็เป็นผลทำให้เป็นการเพิ่มกำลังทหารของประเทศให้โตมากขึ้น เพราะแต่เดิมมีช้อยกเว้นว่า คนที่เป็นทาสจะเป็นทหารไม่ได้ ยกเว้นเวลามีสงคราม¹

เรื่องของการเมืองการปกครองก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงคิดที่จะปรับปรุงการทหารเสียใหม่ เพื่อสนับสนุนราชบัลลังก์ของพระองค์ด้วย

3. สภาพการณ์ทั่วไปในประเทศ

เรื่องอังกษ

การมีกองทัพให้เข้มแข็งไว้ในประเทศ เป็นสิ่งที่ควรกระทำอย่างยิ่ง นอกจากจะไว้ป้องกันผู้รุกรานพระราชอาณาจักรแล้ว บางครั้งก็ต้องใช้ปราบการจลาจล หรือความไม่สงบที่เกิดขึ้นในประเทศด้วย การเคลื่อนกำลังด้วยความเร็วมีวิธีการและใช้อาวุธที่ทันสมัย ช่วยระงับเหตุการณ์ไม่สงบให้เรียบร้อยลงได้ เหตุการณ์ไม่สงบภายในประเทศอันเป็นปัญหาแก่การปกครองได้แก่สมรคมอังกษ ซึ่งชาวจีนจำนวนมากโคจรอพยพเข้ามาสู่ประเทศไทย ในช่วงระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใดครั้งหนึ่งแล้วเกิดวิวาทกันขึ้นหลายครั้ง หรือก่อเหตุไม่สงบใดแก่ การตั้งของชายฉิ่น แล้วต่อสู้กับเจ้าพนักงานจับฉิ่น เหตุครั้งนี้มาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งต้องใช้กำลังกองทัพปราบ ครั้นมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2410 อังกษใหญ่ 2 พวกที่เมืองญเก็ดปะทะกัน พวกหนึ่งเป็นสาขาของกงสี "งี่หิน" มีกำลังประมาณ 3,500 คน อีกพวกหนึ่งเป็นสาขาของกงสี "ปุ่นเถากง" มีกำลังประมาณ 4,000 คน² สาเหตุที่วิวาทกันคือ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 23 ตำนานการเกณฑ์ทหารกับตำนานกรมทหารราบที่ 4, หน้า 46 - 7.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2513), หน้า 268.

จึงสายน้ำที่ท่าเหมืองล่างแรดึกบุก ต่างฝ่ายก็ยกพวกอั้งยี่ของตนมารบกันที่กลางเมือง ผู้ว่า
ราชการเมืองภูเก็ตห้ามก็ไม่ฟัง จะปราบปรามก็ไม่มีความง้อการ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ เมื่อยังเป็นที่พระยาเทพประชุม
ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม เป็นข้าหลวงออกไปยังเมืองภูเก็ต ไปพิจารณาจากลาว
เรื่องอั้งยี่วิวาทกัน ถ้าพวกอั้งยี่ไม่ฟังคำสั่งบัญชา ก็ให้เรียกระดมพลตามหัวเมืองปราบ
ปรามด้วยกำลัง ¹ พระยาเทพประชุม วาดลาระงับเหตุวิวาทระหว่างอั้งยี่สองพวกได้
สำเร็จ พร้อมทั้งนำเอาหัวหน้าอั้งยี่ทั้งสองพวกเข้ามาสารภาพผิดในกรุงเทพฯ

การกำเริบครั้งสำคัญของอั้งยี่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวถึง 2 ครั้ง ครั้งแรกอั้งยี่กำเริบที่เมืองระนองและภูเก็ต ใน พ.ศ. 2419 อั้งยี่
ทางแถบภาคใต้ของไทย ต่างก็เป็นสาขาของพวกอั้งยี่ก่งดี "งี่หิน" และก่งดี "ปุนไถ่ก่ง"
ในแหลมมลายูของอังกฤษ ซึ่งมีปัญหาวิวาทกันมาเรื่องเหมืองแรดึกบุก ตั้งแต่ พ.ศ. 2410
แล้วสงบลงไปพักหนึ่งเมื่อพระยาเทพประชุมลงไปปราบ ครั้นถึง พ.ศ. 2419 ราคาดีบุก
ตกต่ำลง จนนายเหมืองชายดีบุกได้เงินไม่พอที่จะจ่ายให้พวกกรรมกร จึงเกิดวิวาทกันขึ้น
กรรมกรฆ่านายเหมืองตาย เหตุร้ายนี้เกิดที่เมืองระนองก่อน ที่เมืองภูเก็ต มีเงินกรรมกร
จำนวนมากกว่าเมืองระนองหลายเท่า และพวกจีนก็มีเหตุเคียดแค้นด้วยดีบุกราคาตกเช่น
เดียวกันกับเมืองระนอง ทั้งยังมีข่าวเล็ดลือเรื่องอั้งยี่ยึดเมืองระนองไต่ควย พวกอั้งยี่
ที่ภูเก็ตจึงคิดก่อการกำเริบรวมพวกกว่า 2,000 คน ปล้น เหววัดและบ้านเรือนคนไทย
แล้วยังรวมกันยกเข้ามาหมายจะปล้นสำนักงานรัฐบาล รัฐบาลในกรุงเทพฯ ได้รับโทรเลข
ว่าเกิดกบฏที่เมืองภูเก็ต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้พระยา
ประจักษ์วงษ์ (ชาย บุนนาค) เมื่อยังเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ หัวหน้ามหาดเล็ก เป็น
ข้าหลวงใหญ่ มีอำนาจบังคับบัญชาปราบปรามอั้งยี่ได้สิทธิขาด คุ่มเรือรบบรรทุกทหารและ
คลังตราอาวุธยุทโธปกรณ์ไปปราบปรามเหตุการณ์จึงสงบลง ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 268.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 273 - 279.

ครั้งที่สอง อังยี่กำเร็บที่กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2432 คว้าสมัยนั้นในกรุงเทพฯ มีโรงสีข้าวขนาดใหญ่ ๆ ตั้งขึ้นหลายโรง เรือกำปั่นไฟก็มีมารับสินค้ามากขึ้น เป็นเหตุให้มิชชันนารีเข้ามาเป็นกรรมกรมากขึ้นกว่าแต่ก่อน พวกจีนใหม่ที่เขาเข้ามาในยุคนี้มีทั้งจีนแท้จิ๋วมาจากซัวเถา และจีนฮกเกี้ยนจากเมืองเอ๋อหมิง ต่างประสงค์จะแย่งงานกันและกัน และก่อการวิวาทในที่ชุมนุมชนเสมอๆ เลยทำให้อังยี่รวมกันเป็นพวกใหญ่ขึ้น 2 พวก คือ พวก "ตุ๋ก่งลี" ของจีนแท้จิ๋ว กับพวก "ซิวลี้ก้อ" ของจีนฮกเกี้ยน ครั้นถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2432 อังยี่สองพวกนี้เตรียมผู้คนที่จะตั้งกันเป็นการใหญ่ กระทบวงนครบาลเรียกตัวนายอังยี่ไปสั่งให้ห้ามปรามแต่ก็ไม่สำเร็จ ถึงขนาดรื้อสังกะสีมุงหลังคา และเอาข้าวของของราษฎรมาทำเป็นค้ายขวางถนนเจริญกรุงทั้งสองข้างตลอดไปจนถึงบางรัก เอาทองถนนตรงหลังโรงสีของห้างวินเซอร์ ซึ่งเรียกกันว่าโรงสีปล่องเหลี่ยมเป็นสนามรบ กองตระเวนเห็นเงินมากเหลือกำลังที่จะจับกุมก็ต้องถอยออกไปรักษาอยู่เพียงภายนอกแนวที่วิวาท อังยี่สองพวกเริ่มขว้างปาตีกันตั้งแต่นาย พอดำลงก็เอาปืนออกยิงกันตลอดคืน (วันที่ 19 - 20 มิถุนายน พ.ศ. 2432) ทำให้ตลาดการค้า โรงเลื่อย โรงสี ต้องปิดทำงานหมด หนังสือพิมพ์กล่าวว่า พวกอังยี่รบกัน 2 วัน ยิงกันตายสัก 20 คน บาดเจ็บกว่า 100 คน การปราบปรามให้การจลาจลสงบลงจึงต้องไขก้างสังหาร¹ ตั้งที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ ไคตรีสเลาไว้ในหนังสือโบราณคดีว่า

...ในกลางคืนวันที่ 20 นั้น เวลาสัก 2 นาฬิกา ฉันทำลั้งนอนหลับอยู่ที่บ้านเก่าที่สะพานคำรังสัดิต สมเด็จพระนเรศวรมหาราช² กับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 283 - 286.

² สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ตั้งแต่ พ.ศ. 2427 - 2439 ที่ไซค์ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพราะสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเรียกตามสะดวกอย่างเรียกในรัชกาลที่ 7.

³ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อยังเป็นกรมขุน ตำแหน่งนายพลตรี จเรกรมยุทธนาธิการ.

เสด็จไปปลุกเรียกขึ้นรถมายังศาลายุทธนาธิการ พระยาชลยุทธ¹ ก็ถูกตามไปอยู่พร้อมกัน สมเด็จพระราชปิตุลา ตรีศบอกว่าเมื่อประชุมเสนาบดีในค่ำวันนั้น ท่านไกรราบทูลพระเจ้าอยู่หัวว่าเตรียมทหารพร้อมแล้ว จะโปรดให้ไปปราบอั้งยี่เมื่อใดก็จะรับสนองพระเดชพระคุณ พระเจ้าอยู่หัวตรัสถามกระทรวงนครบาล ๆ กราบทูลว่า ยังหวังใจว่าจะหาไม้เหล็กกันไต่ไม่ถึงตองโขทหารพระเจ้าอยู่หัวไม่พอพระราชหฤทัย ตรัสว่ากระทรวงนครบาลได้รับมาหลายครั้งแล้วไม่เห็นหาไม้ใหญ่ไต่ได้ คำรัสสั่งเป็นเค็ดขาดว่ากระทรวงนครบาลไม่ระงับอั้งยี่ไต่ในวันที่ 20 นั้น ถึงวันศุกร์ที่ 21 มิถุนายน ก็ให้ทหารลงไปปราบที่เดียวไม่ตองร้องรอกต่อไปอีก.....คณะบัญชาการจึงเรียกผู้บังคับการทหารกรมต่าง ๆ กับทั้งทหารมหาดเล็กและทหารรักษาพระองค์ที่จะให้ไปปราบอั้งยี่มายังศาลายุทธนาธิการในตอนดึกค่ำวันนั้น.....บัดเดี๋ยวหนึ่งนายอำเภอนครบาลมาถึงทูลว่า พวกอั้งยี่กำลังเอาปืนใหญ่ขึ้นจากเรือทะเลมาจะตั้งยิงกัน กรมพระนเรศฯ² ก็ตรัสว่าเหลือกำลังนครบาลแล้ว ให้ทหารปราบเถิด...³

ทหารที่ไปปราบอั้งยี่ พ.ศ. 2432 นั้นใช้ทั้งทหารบก และทหารเรือ ทหารบกที่ได้รับเลือกให้ไปปราบอั้งยี่คือ ทหารมหาดเล็ก ให้เป็นกองหน้าสำหรับจับอั้งยี่ ให้ทหารรักษาพระองค์เป็นกองหนุน รวมกัน 4 กองร้อย วันศุกร์ ที่ 21 มิถุนายน กองทหารทั้งทหารบกและทหารเรือ ก็สามารถเข้าล้อมพวกอั้งยี่ทำการสู้รบกันอยู่ทั้งทางเหนือและทางใต้ พวก

1 นายพลเรือจัตวา พระยาชลยุทธโยธิน.

2 กรมพระนเรศวรฤทธิเดช,

3 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม,

อึ้งย้งรู้ว่าทหารจะลงไปปราบก็เสียขวัญ ยิ่งเมื่อพวกหัวหน้าที่ต่อสู้ถูกยิงตายไม่กี่คนก็พากันตั้งอาวุธหลบหนีหรือยอมมอบตัวโดยดีกว่า 800 คน เหตุการณ์ก็สงบลง

นอกจากการกำเริบสร้างความวุ่นวายยากแก่การปกครองประเทศครั้งใหญ่ ๆ ถึง 2 ครั้งแล้ว พวกอึ้งย้งก็ยังกำเริบอีกในปีต่อ ๆ มา และในที่หลายแห่ง เช่น จีนอึ้งย้งก็ออกกำเริบทางเมืองปราจีนบุรี และฉะเชิงเทรา (พ.ศ. 2436 - 2439) จีนอึ้งย้งก็ออกกำเริบทางตลาดพลู หนองบุรี (พ.ศ. 2438) จีนอึ้งย้งก็ออกกำเริบทางเมืองจันทบุรี (พ.ศ. 2438 - 2440) ¹ การที่ชาวจีนในประเทศไทยรวมกลุ่มกันเป็นสมาคมลับอึ้งย้งก็ออกกำเริบวุ่นวายทำให้เกิดความไม่สงบสุขในสังคม เป็นที่หวาดหวั่นของคนในสังคม และอาจนำมาซึ่งเหตุการณ์อันไม่พึงปรารถนาทางการเมือง การปกครองของรัฐบาลไทยนั้น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี และกรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ จึงร่วมกันเสนอคำกราบบังคมทูลแสดงความวิตกกังวลในการจะก่อเหตุร้ายของชาวจีน และกราบบังคมทูลยั่วว่า "...เวลานี้ควรจะต้องเตรียมกำลังเพื่อป้องกันเหตุภายใน และศัตรูภายนอกไว้ให้พอ จะใดเป็นเครื่องเย็นใจทั่วไป..." ² ซึ่งในระยะนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงจัดการทหารแบบใหม่ขึ้นแล้ว เหตุที่เกิดขึ้นก็เป็นปัจจัยให้พระองค์เร่งรัดจัดการทหารให้ดีขึ้น ไชยประโยชน์ใด

ศูนย์วิทยพัทธยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พลกุล อังกินันท์, "บทบาทชาวจีนในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (ปริชุนานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร พ.ศ. 2515,) หน้า 55.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 63.

เหตุการณ์รอบพระราชอาณาจักรที่ตองไซกำลังทหาร

ศึกเชียงตุง ในรัชกาลที่ 4

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการศึกกับพม่าครั้งเดียว โดยทางไทยได้ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงของพม่าเมื่อ พ.ศ. 2395 - 2396 นับว่าเป็นสงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งสุดท้าย การตีเมืองเชียงตุงนี้เป็นเรื่องค้างมาแต่รัชกาลที่ 3 ได้เกิดจลาจลขึ้นในเขตลื้อและสิบสองปันนา อุปราชมหาไชย เจ้าเมืองลื้อซึ่งขึ้นอยู่กับพม่าและจีนสองฝ่าย ไคลงมาขอพึ่งพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และลี้ภัยมาตั้งพระองค์ พระองค์ทรงดำริว่าบ้านเมืองลื้อก็เรียบร้อยแล้ว เจ้าแสนหัวฟ้า เจ้าเมืองเชียงรุ่งก็แจ้งเข้ามา ไคกราบบังคมทูลขอเจ้ามหาอุปราชและครอบครัว ซึ่งจะมาพึ่งพระบารมีกลับคืนไปบ้านเมือง แล้วจะถวายเครื่องราชบรรณาการ 3 ปีต่อครั้งเหมือนประเทศราชอื่น ๆ จึงโปรดพระราชทานอนุญาตให้ตามความประสงค์ และให้ทรงพระดำริคิดว่าเมืองลื้ออยู่ไกล ถ้าพม่าและจีนมาตีเมืองเขา จะแต่งทัพออกไปช่วยป้องกันก็เป็นการยาก เสนาบดีทั้งหลายถวายคำปรึกษาว่า ถ้าจะช่วยเมืองลื้อก็ต้องตีเมืองเชียงตุง เพราะเมืองเชียงตุงมีฐานะสำคัญในทางยุทธศาสตร์สำหรับการควบคุมเมืองลื้อและสิบสองปันนาเป็นอย่างมาก ถ้าสามารถตีตีเมืองเชียงตุงให้ขาดจากพม่าเสียได้ ก็จะสะดวกแก่การรักษาเมืองเชียงรุ่งและเมืองอื่น ๆ ในเขตลื้อและสิบสองปันนา ประจวบกับเวลานั้นพม่าต้องทำสงครามรบพุ่งกับอังกฤษขึ้นมาอีก (ครั้งที่ 2) ทรงเห็นเป็นโอกาสเหมาะ จึงโปรดให้จัดกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เมื่อ พ.ศ. 2395¹ แต่การจะตีเมืองเชียงตุงควรได้มีกองทัพกรุงเทพฯ ยกขึ้นไปควบคุมกองทัพพม่านมณฑลพายัพ และจะเป็นประโยชน์ในการที่จะฝึกฝนให้ทหารในกรุงเทพฯ ให้ชำนาญการสงครามด้วย ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดให้เกณฑ์คนในมณฑลพายัพและหัวเมือง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, เล่ม 1, (พระนคร : องค์กรการคาของคุรุสภา, 2504), หน้า 99.

เห็นอรวมจำนวน 10,000 จัดเป็น 2 กองทัพ ให้เจ้าพระยายมราช¹ คุมกองทัพหน้า ยกไปทางเมืองเชียงใหม่ทางหนึ่ง ให้พระเจ้านองยาเซอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เป็นแม่ทัพคุมกองทัพหลวงยกไปทางเมืองน่านอีกทางหนึ่ง กำหนดให้ถึงเมืองเชียงตุงพร้อมกัน แต่การตีเอาเมืองเชียงตุงครั้งนั้นไม่สำเร็จ เพราะขาดเสบียงอาหาร ต้องถอยทัพลงมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ปีถัดไป พ.ศ. 2396 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งว่าที่สมุหพระกลาโหม ขึ้นไปปรึกษาราชการที่จะให้กลับตีเอาเมืองเชียงตุงให้ได้ ประจวบกับเวลานั้นได้มีการจัดทหารอย่างยุโรปขึ้นในกรุงเทพฯ จึงเอาทหารปืนและปืนกระสุนแตกขึ้นไปรบด้วย แต่เวลาที่เตรียมทัพอยู่นั้น ทางพม่าเสร็จการสงครามจากอังกฤษ จึงส่งกำลังมาช่วยรักษาเมืองเชียงตุง ทางฝ่ายไทยไม่ทราบเหตุอันนี้ ทั้งกองทัพเจ้าพระยายมราชยกไปไม่ทันสมทบทัพหลวง กองทัพพระเจ้านองยาเซอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ยกกองทัพไปพบกองทัพพม่าที่มีกำลังมากกว่า ก็ต้องถอยทัพกลับมา² เป็นอันว่า การตีเมืองเชียงตุงนั้นไม่สำเร็จ เหตุทั้งนี้เพราะว่าการไปทำสงครามในดินแดนไกล กองทัพไทยไม่รู้จักภูมิสำเนา การสืบหาข่าวและการประสานงานไม่ดี เป็นการเสียเปรียบศัตรู แล้วยังประมาณไม่เตรียมให้พร้อมตามกระบวนพิชัยสงครามเป็นข้อสำคัญ³

¹ นุช นุชยรัตพันธุ์ (ต่อมาได้เป็น เจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก)

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 114.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2511), หน้า 156 - 157.

กบฏผู้มีบุญในรัชกาลที่ 5

สภาพบ้านเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในระยะต้น ๆ ยังไม่พร้อมที่จะจัดการบ้านเมืองให้มั่นคงในระยะเวลาอันรวดเร็วได้ เพราะการปกครองที่จัดกันมาแต่ก่อนเป็นอุปสรรคสำคัญ การที่จะให้บ้านเมืองสงบเรียบร้อย ก็ต้องให้การศึกษาแก่ประชาชนให้เข้าใจการปกครองประเทศ ถ้ายิ่งทำไม่ได้ทันทางที่ ก็จำเป็นจะต้องจัดการทหารให้เข้มแข็ง เพื่อจะได้เป็นกำลังสำคัญในการที่จะรักษาบ้านเมืองให้สงบ ตั้งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในมณฑลอีสาน ในรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2444 มีกบฏผู้มีบุญ หรือผู้มีบุญ การเกิดกบฏครั้งนั้นเป็นเหตุการณ์ใหญ่โตมาก และเกิดขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกันตามท้องที่หลายแห่ง เริ่มจากการที่มีพวกหมอลำขับเพลงลือว่า ผู้มีบุญมาจากทางทิศตะวันออก เจ้าเก่าหมคอำนาจศาสนาสิ้นแล้ว ชั่วว่า บัดนี้ฝรั่งเขาไปเติมกรุงเทพฯ แล้ว กรุงจะเสียแก่ฝรั่งแล้ว ¹ ผู้มีบุญ ที่กล่าวว่าจะมาจากทิศตะวันออก หมายถึงองค์แก้ว ราชบุตรเมืองสารวัน มีบรรดาศักดิ์เป็นพระภักดีอาสา เป็นน้องของพระเอกราชา ผู้ว่าราชการเมืองสารวัน พระภักดีอาสาไม่พอใจฝรั่งเศษ จึงออกไปอยู่นอกเมืองสารวัน เทียวเกลี้ยกล่อมพวกขาให้เป็นสมัครพรรคพวก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 พระภักดีอาสา หรือองค์แก้ว เป็นบุคคลที่ฉลาดมาก จึงมีผู้คนนับถือและชาวองค์แก้วแพร่มาถึงฝั่งขวา บุคคลที่ไม่พอใจรัฐบาลไทย จึงหนีไปเรียนวิธีการต่าง ๆ แลวนำมาแพร่หลายในมณฑลอีสาน ² พวกหมอลำ ก็ทั้งคนเป็นผู้มีบุญ แดงกายผิคนแก่ไปจากคนอื่น คือ นุ่งหมผาขาวจับ หมครองอย่าง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้มเอกสาร ร.5 ฉ.2. 18/11, กรมขุนสรพ-
สิทธิประสงค์ หูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, ลงวันที่ 11 กรกฎาคม ร.ศ.122.

² ไพฑูรย์ มีกุล, "การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436 - 2453"
เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 149, (พระนคร : หน่วยงานนิเทศ กรมการฝึกหัด
ครู, 2517), หน้า 87.

พระหรือสามเณร¹ แลวก็ชักชวนคนให้เขาพวก แลวแพร่ข่าวว่าเงินทองจะกลายเป็น
เหล็ก กรวดแร่ที่เก็บมาบูชาจะกลายเป็นเงินเป็นทอง แลวตั้งกองกำลังขึ้น 3 กอง แขน
การต่อมาพวกผู้นับจะตีเมือง เขมรราชู เกษมสีมา และตระการพิชผล เมื่อใดกำลังมาก
จะยกเข้าตีเมืองอุบลราชธานี ตีเมืองให้ไต่ทั้งฝั่งซ้ายและขวาแม่น้ำโขง เพื่อตั้งอาณาจักร
ใหม่²

ในการปราบปรามกบฏผู้นับ จำเป็นต้องให้ทหารปราบตามผลที่ประชุมเสนาบดี
วันที่ 26, 27 และ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2445 ว่าผู้นับที่เกิขึ้นทางเมืองชุนันท์ ควร
จะให้ทหารที่มีอาวุธพร้อมประมาณ 100 คน ไปปราบเหตุการณคงสงบ³ พระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ขาดลวงทางพระองค์สำเร็จราชการมณฑลอีสาน
ทรงเห็นว่าควรให้มีกองทหารไปปราบปราม และรักษาความสงบของประเทศให้ได้โดยรวดเร็ว
และเพื่อจะป้องกันกรแทรกแซงจากต่างประเทศอีกด้วย กบฏผู้นับที่มีความรุนแรง
ขึ้นทุกที มีกำลังถึง 2500 คนเศษ ยกเข้าปล้น และเผาเมืองเขมรราชู ทหารบกจาก
กรุงเทพฯ พลตระเวน และทหารพื้นเมืองจากมณฑลนครราชสีมา อุตร อีสาน และ
บูรพา รวมกันปราบกบฏได้ในเวลา 3 เดือน ทั้งนี้ เพราะทหารบกมีอาวุธอย่างดีใช้ทั้ง
ปืนใหญ่และปืนเล็ก ส่วนฝ่ายกบฏมีอาวุธสั้น เช่น มีด คาน หอก และปืนคานศิลา ซึ่ง
เป็นแบบเก่า จึงสู้อาวุธฝ่ายรัฐบาลไม่ไค รวมทั้งยุทธวิธีในการรบด้วย จึงเห็นไคว่า

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้มเอกสาร ร.5 ม.2. 18/11 "เรื่องผู้นับ
หนังสือมีไปมา กระทรวงมหาดไทย"

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เรื่องเดิม.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, แฟ้มเอกสาร ร.5 ม.2. 18/15, พระราช
หัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง กรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ,
ลงวันที่ 3 มีนาคม ร.ศ.120.

ทหารมีความจำเป็นในการรักษาความสงบเรียบร้อยของประเทศ และยิ่งทหารได้ฝึกยุทธวิธีและอาวุธสมัยใหม่ ก็จะทำให้งานหน้าที่สำเร็จลงได้อย่างดีและรวดเร็ว

การปราบฮอใน พ.ศ. 2428 - 2431

พวกฮอ คือพวกจีนที่ร่วมกับกบฏไต้เผง ที่หมายจะชิงเมืองจีนให้พ้นจากอำนาจของพวกแมนจู จนเกิดรบพุ่งกันในเมืองจีนเป็นการใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2405 ผลที่สุดพวกไต้เผงแพ่ ต้องหลบหนีข้ามซอนอูตามป่าเขาในมณฑลยูนนาน ฮกเกี้ยน กวางไส กวางตุ้ง และเสฉวน บางพวกก็เตลิดหนีลงมายังตังเกี๋ย เมื่อ พ.ศ. 2408 ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฮอที่หนีเข้ามาในสยามมารบกันเอง แบ่งเป็นพวกฮอซงคำพวกหนึ่ง และฮอซงเหลื่องอีกพวกหนึ่ง พวกฮอซงเหลื่อง ไต่ประพฤติกินเป็นโจรเที่ยวปล้นบ้านเมืองในดินแดนสิบสองจุไทย และเมืองพวน รัฐบาลไทยเริ่มทำการปราบฮอในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เป็นต้นมา เพราะถือว่าดินแดนที่ทำการปราบฮอนั้นอยู่ในราชอาณาจักรไทย

ดินแดนลาวที่อยู่ระหว่างดินแดนญวนกับดินแดนไทยภาคเหนือ นั้น แบ่งเป็น 4 แคว้น

คือ

1. แคว้นหลวงพระบาง
2. แคว้นสิบสองจุไทย
3. แคว้นหัวพันทั้งห้าทั้งหก
4. แคว้นพวน ญวนเรียกวาตรานินญู ทั้ง 4 แคว้นนี้ขึ้นกับเจ้าผู้ครองเมือง

หลวงพระบาง ¹

¹ แชน ปัจจุบันท์ และ สวัสดิ์ จันทน์, กรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และการรบที่ปากน้ำเจ้าพระยา สมัย ร.ศ. 112, (พระนคร : กรมยุทธศึกษาทหารเรือ, 2510), หน้า 10.

ใน พ.ศ. 2418 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดส่งกองทัพ
จากกรุงเทพฯ ไปปราบฮ่อ การรบครั้งแรกใช้ปืนแบบโบราณและดาบเป็นพื้น ทั้งกำลัง
ทหารก็ยังไม่พอ ดังนั้นก็ปรากฏว่าไม่มีการแพชนะกันเด็ดขาด ฮ่อเมื่อแพแล้วก็ไปรวม
รวมคนมาปล้นสดมภ์ใหม่เสมอ ในระยะนั้นเหตุฝรั่งเศษซึ่งประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ ได้บรรยาย
ถึงการปราบฮ่อของไทยว่า ทางกรุงเทพฯ ได้เตรียมตัวกันต่าง ๆ นอกจากนี้ยังโทรเลข
ไปยังกรุงลอนดอน ขอซื้อปืนหลายกระบอก ส่วนใหญ่เป็นปืนกลทั้งสิ้น ส่วนการเตรียมการ
นั้นมีการนำกระสุนและปืนออกมาจากคลังแสงมาขัดสนิม แลวนำมาตั้งเป็นกอง ๆ ¹
แสดงว่าการเตรียมตัวรบของกองทัพไทยยังไม่พร้อมพอ ดังนั้นเมื่อปรากฏว่าการปราบฮ่อ
ยังไม่สงบราบคาบลงได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงทรงพระราชดำริว่า กอง
ทัพไทยที่ส่งไปปราบฮ่อที่แล้ว ๆ มานั้น ล้วนแต่เกณฑ์พลเรือนไปรบตามแบบโบราณ น้อย
คนที่จะรู้จักใช้อาวุธแบบใหม่ ดังนั้นใน พ.ศ. 2428 นี้ กรมทหารที่ได้ฝึกหัดตามแบบยุโรป
มีหลายกรมแล้ว ควรจะเข้าไปปราบฮ่อ เพื่อให้คุ้นเคยกับการศึกเสียบ้าง ดังนั้นจึงโปรด
เกล้าฯ ให้จัดทหารในกรุงเทพฯ ขึ้นไปปราบฮ่อ โดยจัดเป็น 2 กองทัพคือ กองทัพฝ่ายใต้
และกองทัพฝ่ายเหนือ กองทัพฝ่ายใต้แม่ทัพคือ พันเอกพระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นประ-
จักษ์ศิลปาคม ยกไปปราบฮ่อในแคว้นเมืองพวน ทัพฝ่ายออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 26
ตุลาคม พ.ศ. 2428 เดินทางเกือบสามเดือนจึงถึงเมืองหนองคาย ได้ตั้งกองบัญชาการ
ทัพอยู่ ณ เมืองหนองคาย กองทัพฝ่ายเหนือแม่ทัพคือ พันเอก เจ้าหมื่นไวยวรนาถ ²
ยกไปปราบฮ่อในแคว้นหัวพันทั้งห้าทั้งหก ทัพฝ่ายออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน
พ.ศ. 2428 ไปชุมนุมทัพที่เมืองพิชัยก่อน แลวจึงเดินทัพต่อไปถึงเมืองน่าน ³ ขณะนั้น

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431" (วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2509,) หน้า 117.

² บรรดาศักดิ์ชั้นสุดท้าย คือจอมพลและมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต)

³ แชน บัจจุสานนท์ และ สวัสดิ์ จันทน์, เรื่องเดิม, หน้า 11 - 12.

เจ้าหมื่นไวยวรนาถ มีหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชากองทหารมา (ต่อมาภายหลังจัดเป็นกองทหารรักษาพระองค์ที่ 4) ซึ่งเป็นทหารชนิดที่เกณฑ์ติดตามแบบยุโรป ตัวแม่ทัพเป็นบุคคลที่มีความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน และเป็นผู้มีความคิดริเริ่มที่ค้ำอย่างแทบไม่น่าเชื่อว่าจะมีอยู่ในหมูชนชั้นขุนนางในสมัยนั้น ส่วนกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้บังคับการกรมทหารรักษาพระราชวัง และเป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่ง ในหมู่เจ้านาย และขุนนางรุ่นหนุ่ม สภาพของกองทัพที่ยกไปอยู่ในสภาพพร้อม ส่วนใหญ่ล้วนเป็นทหารที่ได้รับการฝึกแบบใหม่ และพร้อมด้วยศัตราวุธที่ทันสมัย ซึ่งทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ไกลลาวชมไว้ในรายงานที่มีไปถึงกระทรวงต่างประเทศที่ปารีส มีความตอนหนึ่งว่า "กองทหารของสยาม ซึ่งเพิ่งออกเดินทางไปนี้มีอาวุธและเสบียงอาหารดี ทั้งกองทหารราบและกองทหารปืนใหญ่..."¹ จะเห็นความพร้อมของกองทัพได้อีกจากบันทึกของเจ้าหมื่นไวยวรนาถ : เมื่อพักทัพอยู่ที่เมืองนาน เจ้าเมืองนานเคยประมาณฝีมือทหารไทยเมื่อ พ.ศ. 2396 มาแล้ว ดังนั้นจึงไม่มีใครเลื่อมใสกองทัพของเจ้าหมื่นไวยวรนาถเท่าใดนัก แม่ทัพต้องแสดงฝีมือการรบแบบใหม่ใหญ่ พวกเจ้านายเมืองนานจึงเลื่อมใส กล่าววว่า "ถ้ามีกองทัพอย่างนี้จะไปกลัวเกรงอะไรกับพวกฮ่อ"² และยินดีจัดส่งลูกหลานหลายคนติดตามกองทัพไปด้วย

ศึกปราบฮ่อเป็นอันสิ้นสุดลงคราวหนึ่ง เพราะความสามารถของกองทัพไทย กองทัพไทยยกกลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2430 ครั้นมาถึงวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2430 ฮ่อยกพวกมาตีเมืองหลวงพระบางอีก เจ้าเมืองหลวงพระบางมีกำลังไม่พอ จึงแพ้ออกฮ่อ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 140.

² เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการของจอมพล และมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง - ภูโต), (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหังค์, 2504), หน้า 216.

โทพลตรี พระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) เป็นแม่ทัพไปปราบฮ่ออีกครั้งหนึ่ง และไปตั้งมั่นอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง ครั้นนี้รัฐบาลฝรั่งเศสตกลงว่าจะปราบในเขตแดนของฝรั่งเศสด้วย เพื่อมิให้เขาใจผิดกัน จึงแต่งผู้แทนฝรั่งเศสไปกับกองทัพไทย 2 คน คือ รอยเอกคุเปต์ (Cupet) และรอยโท นีโคลง (Nicolon) ฝรั่งเศสเข้ามามีบทบาทระหว่างที่ไทยกำลังปราบฮ่อ โทเมอลีเออร์ ปาวี เป็น วิชา กงสุลประจำหลวงพระบาง มีการตกลงตั้งกรรมการพิจารณาแบ่งเขตแดนระหว่างไทยกับญวน ม.ปาวีเป็นหัวหน้าคณะฝ่ายฝรั่งเศสได้ทำการสำรวจแผนที่เป็นการใหญ่ ทั้งเป็นผู้ดูแลการเคลื่อนไหวของไทยในการดำเนินการปราบฮ่อ และคิดจะเอาเมืองหลวงพระบางไปเป็นของฝรั่งเศสด้วย ขณะที่กองทัพไทยปราบฮ่อครั้งที่ 2 และ อดมา หัวหน้าฮ่อโคโล่นักคิดว่าผิดก็เข้าสารภาพผิดยอมกับกองทัพไทยโดยที่กองทัพฝรั่งเศสก็ยกจากเมืองเลากายมาตีเมืองไล แล้วเคลื่อนทัพมาตีเมืองแดง ตามฮ่อไปทางเมืองม่วย เมืองลา ทัพไทยกลัวว่าฝรั่งเศสจะเข้ายึดดินแดนของไทย หลวงศิขรินปลาสนายทัพหน้าจึงคุมพลไปรักษาเมืองแดง เมืองซอน เมืองแวน เมืองสบแอค เมืองเชียงค้อ ไว้ระยะที่ทัพไทยตั้งมั่นอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง ม.ปาวีก็เที่ยวเกลี้ยกล่อมพวกฮ่อและโฆษณาว่าเมืองหลวงพระบางหัวพันทั้งห้าทั้งหก และสิบสองจุไทยเป็นของฝรั่งเศส บังเอิญของบ่าวหัวหน้าฮ่อที่จงรักภักดีต่อไทยตายลง พวกฮ่อก็แตกกันเป็นก๊กมากขึ้น ฮ่อบางพวกก็หลงเชื่อฝรั่งเศสเข้าเป็นพวกฝรั่งเศสมากขึ้น ทัพฝรั่งเศสก็รุกเรื่อยเข้ามาในสิบสองจุไทย จนมาประจันหน้ากับทหารไทยที่เมืองแดงนี้เอง ผู้บังคับการทหารฝรั่งเศสได้ทำสัญญากับพระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพไทยว่าทางฝ่ายต่างจะไม่ล่วงล้ำเข้าไปในเขตของกันและกันจนกว่ารัฐบาลทั้งสองฝ่ายจะตกลงกัน ถึงอย่างนั้นฝ่ายฝรั่งเศสก็พยายามที่จะให้ทัพไทยที่เมืองแดงถอยลงมา แต่แม่ทัพไทยปฏิเสธเด็ดขาด และแจ้งว่าพร้อมที่จะรบ 1 ทั้งไทยและฝรั่งเศสจึงรอดูท่าที่ซึ่งกันและกันทางกรุงเทพฯ 1 เห็นเหตุการณ์สงบจึงไปรคเกลา 1 เรียกกองทัพไทยกลับ เจ้าเมืองหลวงพระบางร้องทุกข์ว่ากลัวฮ่อและฝรั่งเศสจะมารบกวาน จึงไปรคเกลา 1 ในพระพลญาณุรักษ์เป็นข้าหลวงบังคับการฝ่ายทหารอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง กับในหลวงศิขรินปลาสนายช่วยราชการทัพ

¹ แชน ปัจจุบันสนนท, ๓๓๓ เรื่องเดิม, หน้า 17-19.

การปราบฮ่อก็ยุติลงได้ ในการนี้พระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้จัดฝึกคนพื้นเมืองในท้องถิ่นต่าง ๆ ให้มีความรู้ในวิชาทหารพอสมควร เพื่อทำหน้าที่อย่างตำรวจ เมื่อมีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้น จะได้ใช้คนพื้นเมืองเหล่านั้นปราบปรามเสียในเบื้องต้นแรก

การปราบเงี้ยว ใน พ.ศ. 2445 และการปราบโจรผู้ร้ายในพระราชอาณาเขตทิศตะวันออก

พวกเงี้ยวก่อการจลาจลเป็นกบฏขึ้นในมณฑลพายัพ เพราะเจ้านายเทพวงษ์ และ เจ้าแพร์ ได้เข้ากับเงี้ยวด้วย เงี้ยวพากันมาฆ่าพระยาสุรราชฤทธานนท์ ขาหลวงกำกับ การจังหวัดแพร์กับพวกข้าราชการ และราษฎรที่เป็นคนไทย ณ ที่ต่าง ๆ ตายลง 32 คน เข้าปล้นศาลากลางจังหวัด สถานที่ตำรวจภูธร ที่ทำการไปรษณีย์ ศาลจังหวัด และบ้านคนสำคัญในจังหวัดแพร์ เกือบกวาดเอาเงินทองและทรัพย์สินสมบัติไปได้เป็นอันมาก ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงให้พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ผู้ว่าราชการเมืองพิษณุ คุ่มกองทัพไปตรึงกำลังพวกโจรเงี้ยวไว้ก่อน แล้วโปรดให้กองทัพ กรุงเทพฯ ขึ้นไปปราบ มีพลโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นแม่ทัพใหญ่ไปปราบเงี้ยวจนสงบ แล้วได้จัดราชการในเมืองแพร์ โอนเข้ามาเป็นพระราชอาณาเขตชั้นใน จัดให้มีผู้ว่าราชการจังหวัด¹ มีให้มีฐานะเป็นเมืองประเทศราชตั้งก่อน

นอกจากนี้ยังได้ใช้กองทหารทำการปราบปรามโจรผู้ร้ายในท้องถิ่นอื่น ๆ อีก ทั้งนี้ เพราะกระทรวงมหาดไทยทำไม่ไหว การปราบจลาจลหรือปราบผู้ร้ายรายใหญ่ ๆ ต้องใช้คนที่ฝึกแล้ว และมีอาวุธทันสมัย จึงจะทำการได้สำเร็จและรวดเร็ว ในการปราบปรามโจรผู้ร้ายเมื่อ พ.ศ. 2433 (ร.ศ. 109) ก็โปรดให้กองทหารไปตั้งอยู่ที่ชลบุรี และ ต.อ่างศิลา ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นขาหลวงใหญ่แม่กอง มีอำนาจปราบผู้ร้ายในหัวเมืองตะวันออก ได้แก่ผู้ร้ายที่ชลบุรี พนมสนิม จันทบุรี ระยอง ตราด ปราจีนบุรี กบินทร์บุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา พนมสารคาม สนาบชัยเขตต์ สระบุรี เพ็ชรบูรณ์ เมืองพระตะบอง กับเมืองเล็กที่ขึ้นกับเมืองใหญ่ และเมืองอื่น ๆ อีก จนสงบราบคาบ

¹ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, เรื่องเดิม, หน้า 652.

จะเห็นได้ว่า กองทหารมีความจำเป็นแก่ประเทศชาติมาก นอกจากจะรบชาติที่
ที่บุกรุกประเทศชาติแล้ว ก็ยังได้มีส่วนช่วยให้เหตุการณ์บ้านเมืองสงบเรียบร้อย ช่วยให้
พระมหากษัตริย์ในสมัยนั้น ได้มีเวลาทรงคิดทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญยิ่งขึ้น ดังนั้น การปรับ
ปรุงกองทหารจึงมีความจำเป็น ร.5 จึงทรงเร่งรัดทูลเกล้าฯ รุงทหารให้เป็นแบบใหม่ เพราะ
มีสมรรถภาพดี

4. การคุกคามของสหจักรวรรดินิยมตะวันตก

ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกเริ่มอย่างจริงจัง
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มตนด้วยอังกฤษกับพม่าเริ่มทำสงคราม
กันครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2366 พม่ายกทัพเข้าตีเมืองกะแซ และโจมตีเกาะซาบุรี
(Shapuri) ที่ปากแม่น้ำนาฟ (Naaf) สงครามได้ยืดเยื้อมาจนอังกฤษยึดเมืองร่างกุ้งได้
เมื่อ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2367¹ แสดงให้เห็นว่าพม่าไม่สามารถจะต่อสู้กับอังกฤษได้
ต่อมาพม่าต้องยอมทำสนธิสัญญาสันติภาพกับอังกฤษ ที่เรียกว่า The Treaty of Yandabo
เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2368 โดยเสีย ยะไซ (Arakan) ตะนาวศรี
(Tenasserim) อัสสัม (Assam) และมณีปุระ (Manipur) และเสียเงินค่าปฏิกรรมสงคราม
ให้แก่อังกฤษเป็นเงินรูปี มีมูลค่าเท่ากับ 1,000,000 ปอนด์สเตอร์ลิง ด้วย²

การที่อังกฤษรบชนะพม่าครั้งนี้ มีความสำคัญต่อคนไทยมาก เพราะไทยเคยเสีย
กรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2310 เหตุการณ์ที่น่ากลัวครั้งนั้นยังไม่เลือน

¹ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3, (พ.ศ. 2325 - 2394), (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515), หน้า 73.

² D.G.E. Hall, A History of South - East Asia, (London : Mac Millan & Co.Ltd., 1955), p.599.

ไปจากความทรงจำของคนไทย จริงอยู่ไทยยังไม่เคยรบแพ้วมาอีกเลย หลังจากที่ไทยถูก
อิสรภาพได้ แต่อังกฤษสามารถเอาชนะพม่าถึงเป็นประเทศศัตรูสำคัญของไทยได้ ย่อม
ทำให้คนไทยตระหนักถึงภัยที่จะมาถึงตัวแน่นอนที่สุด ถ้าอังกฤษจะหาเหตุรบกับไทย ไทยก็
คงไม่สามารถจะทำการสู้รบควยได้ ทั้งนี้ เพราะขาดอาวุธทันสมัยที่จะใช้ในการสงคราม
ดังเช่นพม่า ดังมีบันทึกกล่าวถึงการรบของพม่าว่า

...ทหารอังกฤษที่ร่างกุงไครบพุ่งกับพม่าหลายครั้ง พม่าไม่มีอาวุธที่ทันสมัย
เช่นปืนใหญ่ ก็แตกหนี...¹

เหตุการณ์สำคัญต่อมาได้แกสงครามจีน ระหว่างอังกฤษกับจีน ซึ่งมีฝรั่งเศสมา
รวมควยภายหลัง สงครามครั้งนี้เรียกไควว่าเป็น "การก้าวร้าวของจักรวรรดินิยม"
(Imperialist Aggression)² เนื่องจากจีนปิดประตูเมืองอยู่อย่างสันโดษ ไม่ได้
สนใจติดตามเหตุการณ์ของโลกจนในระยะหลัง ๆ จีนจึงไม่ทราบว่าประเทศทางตะวันตก
ได้เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งทางอาวุธยุทธโศปกรณ์และนโยบายการเมืองต่างประเทศ ผู้นำ
จีนในยุคนั้นก็ไม่ได้ศึกษาในเรื่องเหล่านี้ เพราะไม่อยากศึกษาหรือสนใจ โดยมีความเชื่อ
มั่นและหยิ่งในความยิ่งใหญ่ของประเทศของตนมากเกินไป จนเป็นเหตุให้ประมาทต่อกำลัง
ของศัตรู ถึงแม้จีนจะเคยเป็นอารยประเทศมานานประมาณสี่พันปีก็ตาม แต่ความเจริญ
ทางคานวัตถุยังคดอยกว่าประเทศในทวีปยุโรปเป็นอันมาก ผลจากการรบกับอังกฤษในเดือน
สิงหาคม พ.ศ. 2384 จีนรบสู้ไม่ได้ อังกฤษบังคับให้จีนลงนามในสนธิสัญญานานกิงใน

¹ ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงศ์พิพัฒน์, เรื่องเคิม, หน้า 74.

² วุฒิชัย มูลศิลป์, "นโยบายการจัดการศึกษาของไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (ปริญญาานิพนธ์ วิชาวิชาการศึกษาประสานมิตร, 8 ธ.ค. 2512,) หน้า 37.

เรือรบอังกฤษชื่อ คอร์นวอลล์ เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2385¹ บังคับให้จีน
เปิดเมืองกวางตุ้ง เอ๋หมิง ฟูเจา 닝โป และเซี่ยงไฮ้ ให้อังกฤษเข้าไปค้าขายและ
ตั้งกงสุลประจำอยู่ทุกเมือง (เรียก International Settlement) ซึ่งกงสุลเป็นผู้
ดูแลคุ้มครองคนอังกฤษ และชำระคดีที่คนอังกฤษตกเป็นจำเลย สิทธินี้เรียกว่า "สิทธิสภาพ
นอกอาณาเขต" และจีนต้องปรับปรุงอัตราภาษีศุลกากรใหม่เป็นร้อยละ 5 นอกจากนี้
จีนยังต้องยกเกาะฮ่องกงให้อังกฤษ และชดเชยค่าปฏิกรรมสงครามนี้อีกมากมาย อีกสอง
สามปีต่อมา จีนต้องเปิดเมืองให้ฝรั่งนานาชาติเข้าไปทำสนธิสัญญาค้าขายได้ ต่อมาจีนไม่
ทำตามสัญญาโดยไปประหารบาทหลวงฝรั่งเศสชื่อออกุสต์ ชับเคอแลน (Auguste Chapde-
laine) ฐานกบฏ และต่อมาเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2398 (ต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 4)
จีนได้จับเรือแอโรว์ (Arrow) ของอังกฤษ โดยหว่านว่าเป็นเรือโจรสลัด อังกฤษ ฝรั่งเศส
จึงยกกำลังทหารไปปราบปรามยึดได้เมืองกวางตุ้ง และเทียนสิน จีนแพ้ ยอมทำสนธิสัญญา
เทียนสิน เมื่อ พ.ศ. 2401 สัญญาครั้งนี้ยิ่งบีบบังคับจีนมากขึ้น โดยให้จีนเปิดเมืองท่าค้า
ขายเพิ่มขึ้นเป็น 11 เมือง ให้เรือสินค้าชาวตะวันตกแล่นเข้าตามลำน้ำแยงซีเกียงได้ ให้
ทูตชาวตะวันตกไปประจำที่กรุงปักกิ่ง ให้สิทธิชาวตะวันตกค้าขายได้ทั่วประเทศ และให้
ความคุ้มครองแก่นักสอนศาสนาด้วย จีนไม่ยอมลงนามในสัตยาบันสัญญา อังกฤษและฝรั่งเศส
จึงเข้ายึดเมืองปักกิ่งไว้ จนกระทั่งจีนต้องทำสนธิสัญญากรุงปักกิ่งอีกเมื่อ พ.ศ. 2413
(แผ่นดินรัชกาลที่ 5)

ความสูญเสียของจีนในครั้งนั้นเป็นสิ่งที่ประมาณไม่ได้ แต่จีนก็มีได้ยุคความเป็น
ศัตรูกับชนชาติผิวขาว จนเป็นเหตุให้เกิดสงครามบอกรเซอร์ หรือกบฏนักมวย ซึ่งเกิดขึ้น

¹ จ.ศ. (นามแฝง) "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม" ในหนังสือ
เนื่องในวันเฉลิมพระชนมายุครบ 3 รอบ, 12 สิงหาคม พุทธศักราช 2511, (พระนคร :
โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511), หน้า 191.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 191.

ใน พ.ศ. 2441 กบฏบ็อกเซอร์นี้ประกาศตนเป็นปฏิปักษ์กับชาวตะวันตก ไทกองการจลาจล ทำลายชีวิตและทรัพย์สินชาวต่างประเทศทั่ว ๆ ไป ดังนั้นเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2443 กองทหารนานาชาติ มีสหรัฐอเมริกา รัสเซีย อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ญี่ปุ่น ก็บุกเข้าปราบปรามจีนทุกด้าน จนจีนต้องขอเจรจายุติสงคราม ทำพิธีศาลบ็อกเซอร์ (Boxer Protocal) เมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ. 2444¹ จีนต้องเสียที่ดิน ทรัพย์สินจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามให้ต่างประเทศ ต้องอนุญาตให้มีการค้าโดยเสรี และอนุญาตให้กองทหารต่างดาวเข้าไปตั้งเพื่อคุ้มครองรักษาสถานทูต ความปลอดภัย และสิทธิของพลเมืองประเทศต่าง ๆ เหล่านั้น ทั้งนี้เพราะผู้นำประเทศดำเนินนโยบายการเมืองผิดพลาด จึงทำให้ประเทศต้องตกอยู่ในวงล้อมของกองทัพชาติต่าง ๆ คุกคาม ๆ กับว่าอิสรภาพของจีนถูกริดรอนลงเหลือเพียงครึ่งเดียว

ไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ถูกเพ่งเล็งจากชาติมหาอำนาจในยุโรปที่จะยึดเอาเป็นเมืองขึ้น โดยวิธีการแทรกแซงและบีบบังคับทางการเมือง โดยอาศัยกำลังอำนาจทางการทหารที่เหนือกว่า และใช้เล่ห์เหลี่ยมทางการเมืองทุกวิถีทางที่จะบีบบังคับให้ไทยยอมจำนน ประเทศที่มีอำนาจอยู่มากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลานั้น คืออังกฤษกับฝรั่งเศส ซึ่งกำลังแผ่อำนาจเข้ามาในประเทศใกล้เคียง อังกฤษบีบบังคับเข้ามาทางด่านตะวันตกและทางใต้ ส่วนฝรั่งเศสบีบบังคับเข้ามาทางตะวันออก ทำให้ไทยต้องยอมเสียสละดินแดนบางส่วนของชายพระราชอาณาเขตไป เพื่อให้รอดจากการเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก เป็นเหตุให้ไทยต้องเร่งปรับปรุงประเทศ เพื่อให้อยู่ในฐานะที่จะสามารถรักษาความเป็นเอกราชของชาติไว้ให้ดีที่สุดที่จะทำได้ โดยเฉพาะการปรับปรุงกิจการทหาร

อังกฤษเข้ามามีบทบาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ๒๒๖๑-๒๒๘๑ คอยการมาขอเช่าเกาะหมาก (เกาะปีนัง) ต่อกจากพระยาไทรบุรี เพื่อเป็นที่พักเรือสินค้า และในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อังกฤษได้ส่ง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 193.

ครอว์ฟอร์ดเป็นทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย เรื่องสำคัญที่ทำการเจรจาได้แก่เรื่อง การค้าระหว่างไทยกับอังกฤษและเรื่องเมืองไทรบุรี ปรากฏว่าการเจรจาดังนั้นไม่เป็นผล สำเร็จ เมื่ออังกฤษรบกับพม่า อังกฤษจึงเห็นเป็นโอกาสที่จะทำการเจรจาแลกดินแดนกับ ไทย โดยอังกฤษคิดจะเอาเมืองขึ้นของพม่าที่อยู่ติดต่อกับแดนไทย ยกให้ไทย และขอให้ ไทยยกเมืองไทรบุรีให้แก่พระยาไทรบุรี เพื่ออังกฤษจะได้ขยายอิทธิพลเข้าไปในหัวเมือง มลายู ¹

ในสงครามอังกฤษ - พม่า ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2395 - 2396) อังกฤษเป็นฝ่าย ชนะ ในปี พ.ศ. 2405 อังกฤษได้รวมดินแดนที่ได้ในครั้งนั้นเข้ากับดินแดนที่ได้ในครั้งแรก เป็นอันว่าอังกฤษได้พม่าไปทั้งหมด แต่พม่ายังไม่ถึงกับต้องเสียเอกราช ทอมองอังกฤษต้อง การส่งทูตเข้ามาทำสัมพันธไมตรี ทางพม่าไม่สนใจ และกำลังมีเรื่องขัดเคืองกับบริษัทอม-เบย์เบอร์มา ซึ่งเป็นของอังกฤษเกี่ยวกับคิป่าไม้ จึงประกาศสงครามกับอังกฤษ พม่าคิดว่า ชาติของตนเป็นชาติใหญ่ที่สามารถยืนหยัดอยู่ได้ตามลำพัง โดยไม่ต้องการความช่วยเหลือ จากผู้ใด ทั้งที่พม่าไม่มีอาวุธที่ทันสมัยเพียงพอ ฉะนั้นสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2428 ประเทศพม่าก็สูญเสียเอกราชแก่อังกฤษ พม่าถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งในการปกครอง อินเดียของอังกฤษ (British India) ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2428 ²

เมื่อ พ.ศ. 2398 อังกฤษส่งเซอร์ จอห์น บาวริง (Sir John Bowring) มาทำสัญญากับไทย สนธิสัญญาบาวริง ข้อ 2 ระบุชัดเจนว่าฝ่ายไทยยอมให้อังกฤษตั้งกงสุล เข้ามาประจำอยู่ในกรุงเทพฯ และให้กงสุลอังกฤษมีอำนาจพิจารณาตัดสินคดีความไม่ว่าจะ

¹ Henry Burney, Burney Papers, Vol. I (Bangkok : Printed by the order of the committee of the Vajiranana National Library, 1910), หน้า 169-269, 270.

² D.G.E. Hall, op. cit., p. 640.

เป็นคดีแพ่งหรือคดีอาญาที่คนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย และคดีใดก็ตามในบังคับอังกฤษมีส่วนใดส่วนเสียเกี่ยวของด้วย กงสุลอังกฤษมีสิทธิเข้าไปนั่งฟังการพิจารณาคดี นับว่าสัญญาบาวริงนี้เป็นสัญญาฉบับแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่ยอมให้มีระเบียบว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในประเทศไทย ¹

และใน พ.ศ. 2417 ไทยและอังกฤษ ได้ลงนามในสัญญาฉบับหนึ่ง อนุญาตให้อังกฤษตั้งสถานกงสุลที่เมืองเชียงใหม่ เพื่อดูแลผลประโยชน์ของตนในบังคับอังกฤษทางภาคเหนือของไทย ²

ระยะที่สิทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก กำลังคุกคามไทยอยู่นี้ มีข่าวว่า ชาวอังกฤษคนหนึ่ง เสนอแนะให้แบ่งดินแดนประเทศไทยออกเป็นสองส่วน โดยให้ฝรั่งเศสครองลุ่มแม่น้ำโขง และแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนอังกฤษครอบครองดินแดนทางภาคใต้ทั้งหมด

ทางฝ่ายอังกฤษตามสนธิสัญญา พ.ศ. 2452 ไทยต้องเสีย กลันตัน ตรัง กานู ไทรบุรี และปะลิส ให้แก่อังกฤษ ³ โดยแลกกับสิ่งตอบแทนที่สำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก อังกฤษยอมให้คนในบังคับอังกฤษและชนชาติอังกฤษ ขึ้นศาลระหว่างประเทศได้ทั้งหมด ทั้งยอมให้เงื่อนไขว่า อังกฤษจะยอมยกเลิกศาลระหว่างประเทศ เมื่อไทยใช้ประมวลกฎหมายอาญา กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายวิธีพิจารณา และธรรมนูญศาล ครบบริบูรณ์แล้ว แต่ในกรณีที่คนอังกฤษโดยกำเนิดหรือแปลงชาติเป็นคู่ความ ต้องมีที่ปรึกษาชาว

¹ ดูเชิงอรรถที่ 1, หน้า 46, ของบทที่ 2.

² Treaty of Chiangmai, พ.ศ. 2417.

³ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, ประวัติการทูตไทย, (ม.ป.ท., 2501), หน้า 50-1.

ยุโรปนั่งพิจารณาพิพากษาในฐานะเป็นผู้พิพากษาอยู่ด้วย และในคดีที่คนอังกฤษเข่นนั้นเป็น
 จำเลย ต้องถือความเห็นของที่ปรึกษาชาวยุโรปเป็นคำบังคับ ต่อมาฝรั่งเศสก็ขอทำสนธิ
 สัญญา คือน่านาจอศาลบางส่วนให้แก่อังกฤษ เห็นใควาชาติมหาอำนาจทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษ
 ยอมผ่อนผันอำนาจทางศาลให้ไทย ก็ต่อเมื่อไทยต้องเสียดินแดนเป็นเครื่องตอบแทนให้ตาม
 ที่ชาติทั้งสองเรียกรอกรมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เช่นเดียวกับพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ ทรงยอมเสียเปรียบเพื่อแลกกับอธิปไตยในทางศาล
 ของประเทศไทย

ทางด้านตะวันออกของไทย ฝรั่งเศสเข้ามาบูรณาการญวนเป็นครั้งแรกในเดือน
 สิงหาคม พ.ศ. 2401 ฝรั่งเศสรบโดยอาศัยกำลังที่ตอนมาจากจีน คราวที่ร่วมมือกับ
 อังกฤษรบกับจีนในกรณีจีนจับเรือแอโรร์ ของอังกฤษ ผลของการรบคือญวนไม่สามารถจะ
 สู้อังกฤษได้ ในที่สุดในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2405 ญวนต้องทำสัญญาสันติภาพกับฝรั่งเศส
 ยก 3 มณฑลตะวันออกทางญวนไค (Cochin China) ให้แก่ฝรั่งเศส พร้อมกับเปิดเมือง
 ท่าคาขายอีกหลายเมือง ¹

ระหว่างที่การรบยังดำเนินไป และยังไม่มียุทธศาสตร์สันติภาพนั้น ฝรั่งเศสได้ตัดสินใจ
 ที่จะยึดโคชินไชนาเป็นการถาวร และพร้อมกันนั้นไคหาทางขยายอำนาจเข้าไปในเขมร
 ซึ่งเป็นประเทศราชของไทยด้วย ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2403 ฝรั่งเศสได้ส่งเจ้าหน้าที่
 ไปกราบทูลพระเจ้านโรคม ² ว่าฝรั่งเศสมีความหวังใจ และจะช่วยให้เขมรคงมีเอกราช
 ขณะนั้นพระเจ้านโรคมทรงตอบไปว่า เขมรต้องขึ้นกับไทย ซึ่งไคช่วยเขมรให้พ้นจากอำนาจ
 ของญวน ³ ต่อมาพระอนุชาของพระเจ้านโรคมเป็นกบฏ พระเจ้านโรคมเสด็จหนีมาประ
 เทศไทย เพื่อขอความช่วยเหลือ และความช่วยเหลือของไทย พระเจ้านโรคมก็
 สามารถเสด็จกลับไปเมืองหลวงได้ และต่อมา พ.ศ. 2406 ลากังคิแอร์

¹ D.G. . ., Hall, op.cit., pp. 648 - 9.

² พระเจ้าแผ่นดินเขมร ระหว่าง พ.ศ. 2402 - 2443.

³ D.G.E., Hall, op.cit., p.650.

(Lagrangière) ไคมาที่เมืองอุดรมีชัย (Oudong) อันเป็นที่ประทับของพระเจ้านโรทรม
พร้อมกับขอเสนอจะพิทักษ์เขมรให้พ้นอำนาจของไทย พระเจ้านโรทรมไม่มีทางเลือกจึงต้อง
ยอมจำนนตามความต้องการของฝรั่งเศส ไคทำสัญญาอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส
เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2406¹ แต่ไคหนึ่งส้อมากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

...แต่ใจข้าพระพุทธเจ้า มีความซื่อสัตย์สุจริต จงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาแต่เดิมอย่างไร ก็คงอยู่ตามเดิม คิดจะได้ให้คง
อยู่เป็นข้าสำหรับพระบารมีต่อไปจนสิ้นชีวิต มิไคมีจิตอันแปรสิ่งใดเลย...²

เป็นอันว่าไทยต้องเสียเขมรประเทศราชของไทยให้ฝรั่งเศสไปตั้งแต่ พ.ศ. 2406
และไคหลุดไปเกิดขาดเมื่อ พ.ศ. 2410 โดยที่ฝรั่งเศสได้เคี้ยวเข็ญแกมบังคับให้ไทยทำ
สัญญาภัยให้ ซึ่งไคมีการลงนามกัน ณ กรุงปารีส เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2410
นับว่าคลื่นการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกกลดลกระทันแรงที่สุดก็มาถึงเอเซียตะวันออก
เฉียงใต้

การคุกคามของฝรั่งเศสที่มีต่อไทยในระยะก่อนนี้กำลังทหารเป็นเครื่องมืออยู่เข็ญ
บังคับให้ไทยยอมตาม โดยการยกกองทัพเข้ามาตั้งอยู่ในดินแดนของไทย อางว่าเขามา
รักษาความสงบเรียบร้อย เพราะว่าเวลานั้นไทยถูกพวกฮอยกงมารบกวนทางตอนเหนือ แม
ว่าไทยจะส่งกำลังทหารไปปราบปรามลงแล้ว และขอให้ฝรั่งเศสถอนตัวออกไป ฝรั่งเศส

¹ Rong Syamananda, A History of Thailand. 2nd. ed. (Bangkok: Thai Watana Panich, 1973), p.123.

² สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, "ไทยสถาปนาภคินิธิ์เขมร", 26 ตุลาคม 2505, หน้า 111.

ก็ไม่ยอม ในปี พ.ศ. 2427¹ ฝรั่งเศสยึดญวนกลาง (แคว้นอันนาม) และญวนเหนือ (แคว้นตังเกี๋ย) เป็นรัฐอารักขา ต่อมาในปี พ.ศ. 2431² ฝรั่งเศสบุกเข้ายึดแคว้นสิบสองจุไทย ซึ่งเป็นประเทศราชของประเทศไทย และในปีเดียวกันนั้นเอง ฝรั่งเศสก็เริ่มตนเรียกรองว่า ประเทศราชของประเทศไทยทั้งหมดบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง คือสิบสองปันนา หัวพันทั้งห้าทั้งหก หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์ นั้นเป็นประเทศราชของเมืองเว้ ซึ่งอยู่ภายใต้การอารักขาของฝรั่งเศส หรืออีกนัยหนึ่งเป็นประเทศราชของฝรั่งเศส และเริ่มเรียกรองให้รัฐบาลไทยถอนชาหลวงและกำลังทหารไปจากบริเวณดังกล่าว และเริ่มรังควานทหารไทยที่ประจำอยู่ตามชายแดนระหว่างปี พ.ศ. 2431 และ พ.ศ. 2436 การรังควานของฝรั่งเศสเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2436 เกิดการวิวาทกันขึ้นระหว่างทหารไทยและทหารฝรั่งเศส เปิดโอกาสให้ฝรั่งเศสใช้อำนาจทางทะเลหลวงบุกยานป้อมปราการปากน้ำขึ้นมาสู่รัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ วาจะบีคอกวไทย ทำให้รัฐบาลไทยต้องยอมทำสัญญาสันติภาพ ยอมสละสิทธิเหนือฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ถอยกำลังทหารบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงห่างออกมา 25 กิโลเมตร ยอมให้ฝรั่งเศสยึดจันทบุรี และตราควาไวจนกว่าจะจ่ายค่าปฏิกรรมสงครามเป็นเงินสองล้านแฟรงค์ให้เสร็จสิ้น³ แม้ภายหลังไทยได้จัดการตามประสงค์ของฝรั่งเศส และปฏิบัติตามขอสัญญาจนครบถ้วนแล้ว ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมถอนทหารจากจันทบุรี ไทยต้องยกดินแดนทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงสองตอนให้แก่ฝรั่งเศส คือดินแดนตรงข้ามหลวงพระบาง และดินแดนตรงข้ามแคว้นลาวไต และตามสนธิสัญญา พ.ศ. 2450 ไทยต้องยก พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ ให้เป็นกรรม

¹ เทช มุนาค, "ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. 2367 ถึง พ.ศ. 2459", บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2513), หน้า 7.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

สิทธิของฝรั่งเศสโดยเด็ดขาด จากเหตุการณ์ที่ปรากฏนี้เห็นได้ว่า ไทยไม่สามารถจะต่อต้านฝรั่งเศสได้ ทั้งนี้ ฝรั่งเศสใช้กำลังทหารที่ได้รับการฝึกอย่างดี และมีสมรรถภาพทางอาวุธที่สูงกว่าไทย เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระอุทสาหะในการปรับปรุงการทหารให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นโดยไม่ทอดয় ได้มีการปรับปรุงการจัดทหารและการปกครองบังคับบัญชาครั้งใหญ่ หลังจากเกิดเหตุการณ์กับฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2436 ให้เป็นระเบียบยิ่งขึ้น เพื่อเป็นการครองให้ต่างชาติลดอำนาจชูเชื้อไม่เป็นกรรมที่ต่อไทย

การที่กองทัพไทยไม่สามารถจะต่อต้านกองทหารฝรั่งเศสได้ ก็เพราะการจัดกองทัพในสมัยนั้นมีความมุ่งหมายเพียง เพื่อป้องกันกรรุกรานของหน่วยทหารจากประเทศข้างเคียงที่มีอาณาเขตติดต่อกันเท่านั้น ไม่คิดว่าจะต้องต่อสู้กับฝรั่งเศสมหาอำนาจในขณะนั้น สภาพเช่นนี้มิได้เกิดกับประเทศไทยเท่านั้น ประเทศอื่น ๆ รอบ ๆ เมืองไทย มีพม่า มลายู ญวน แมตเจิน ก็เป็นเช่นเดียวกัน

บทเรียนจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แมพระราชหฤทัยว่า การป้องกันประเทศนั้นจำเป็นต้องมีกำลังทางทหารเพียงพอ

5. ความเจริญทางด้านวิทยาการ

หลังจากการปฏิวัติทางอุตสาหกรรม ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวิทยาการมากขึ้น ซึ่งมีผลต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม และมีผลต่อไปถึงระบบการเมือง ระบบการลาเมืองขึ้น เป็นความจำเป็นที่ตามติดมากับการปฏิวัติอุตสาหกรรม เพราะอุตสาหกรรมต้องการวัตถุดิบและตลาดสำหรับการจำหน่าย ราว ๆ กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อิทธิพลของความเจริญทั้งในด้านการทหารและการอุตสาหกรรมของโลกตะวันตกก็เข้ามาปรากฏให้เห็นอย่างชัดแจ้ง "...เมื่อฝรั่งเศสเข้ามาอยู่แถวพม่าในรัชกาลที่ 3 และที่ 4 ทำให้คนไทยเริ่มตื่นตัวคิดว่า วิชาความรู้ที่ได้จากฝรั่งเศสสมัยอยุธยา วิธีหล่อปืนไฟ วิธีทำยานั้นไม่พอเสีย

แล้ว..."¹ ความเจริญทางค่านิยมวิทยาการที่ชาวตะวันตกนำเข้ามาเผยแพร่ได้แก่ ความรู้ทางด้านการแพทย์ ในประเทศไทยมีพวกมิชชันนารีชาติต่าง ๆ เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์และความรู้อื่น ๆ ก็ได้มีแพทย์เข้ามาพร้อมกับคณะมิชชันนารีด้วย เช่น หมอ ดี.บี.บริคเคิล ซึ่งเป็นมิชชันนารีอเมริกัน เข้ามาในรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2378² และได้มารักษาคนเจ็บไฉฉล ดังปรากฏในบันทึกของหมอบริคเคิลว่า "ดูเหมือนเจ้าฟ้าน้อย³ ทรงพระดำริที่จะเลิกใช้หมอไทยซึ่งไฉฉลถวายพระโอสถรักษาพยาบาลหมอมของพระองค์อยู่นั้น และมอบภาระให้หมอบริคเคิลถวายพระโอสถแทนผู้เดียว"⁴ นอกจากนี้วิทยาการที่เจริญก้าวหน้าของชาติตะวันตกก็ได้แก่การใช้เครื่องจักรวอนแรง และอาวุธยุทโธปกรณ์

เทคโนโลยีของชาติตะวันตกที่มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในด้านการทหาร คือการประดิษฐ์อาวุธทันสมัยที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น มียานพาหนะที่เร็วขึ้น การล่าเมืองขึ้นที่ปรากฏให้เห็นชัดในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 นั้น ได้แสดงให้เห็นว่ากองทัพของฝรั่งเศสและอังกฤษมีเทคโนโลยีทางการทหารที่เหนือกว่าหนูลังอยู่ เมื่อประเทศไทยเห็นแน่ชัดว่าไม่มีทางที่จะต่อสู้ได้ จึงต้องโอนอ่อนผ่อนตามในประการต่าง ๆ ถึงแม้ไทยจะไฉพยายามสร้างเครื่องป้องกัน เช่น ป้อม เป็นต้น กลายเป็นของล้าสมัย ดังที่นายร้อยเอก เฮนรี เบอรันั้น ได้บันทึกไว้ในเอกสารของเฮนรี เบอรันั้น เมื่อตนเป็นทูตอังกฤษมา

¹ เทพ บุนนาค และคนอื่น ๆ, "อภิปรายประมวลเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทย", บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา, หน้า 18.

² ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 จดหมายเหตุเรื่อง มิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทยสยาม, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอก พระยามหาวิบูลย์ (ชุม บัตรีประกร), พ.ศ. 2475, หน้า 19.

³ เจ้าฟ้าจุฑามณี หรือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว.

⁴ ประชุมพงศาวดาร ที่ 31, หน้า 45.

คิดขอขอเจริญพระราชไมตรีกับประเทศไทย พ.ศ. 2378 - 2379 ว่า "...ข้าพเจ้าไม่
 จำเป็นต้องกล่าววาทะป้อมปราการเหล่านี้ไม่อาจทานกำลังกองทัพแบบยุโรปได้เลยแม้แต่
 ชั่วครู่เดียว" ¹ เทคโนโลยีในทางการทหารได้พัฒนาต่อมาอย่างรวดเร็วเกินกว่าที่ประ
 เทศไทยจะตามไต่ทัน เช่นในสงครามโลกครั้งที่ 1 ปืนใหญ่ยังคงเป็นอาวุธสำคัญในการ
 รบ จวนจะสิ้นสงครามจึงได้มีรถถังและเครื่องบินออกใช้ แด่กองทัพไทยก็ยังไม่มียรถถัง
 และเครื่องบินใช้ตลอดสงครามครั้งนั้น ในตอนต้นมหาสงครามโลกครั้งที่ 2 รถถังและ
 เครื่องบินกลายเป็นอาวุธที่สำคัญ ตอนปลายจึงได้มีจรวดวี 1 และ วี 2 กับระเบิดปรมาณู
 เป็นต้น ซึ่งได้ทำให้สภาพการรบเปลี่ยนแปลงไป ยุทธวิธีที่ไขก็เปลี่ยนแปลงไป ประเทศ
 โดที่มิมีการจัดการทหารโดยมีประสิทธิภาพ ก็กลายเป็นประเทศมหาอำนาจ มีอิทธิพลทาง
 การเมืองเพิ่มมากขึ้นตามไปควย ประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงของไทย ซึ่งแต่ก่อนมี
 แบบแผนการจัดการทางการเมืองทหารไม่แตกต่างกันกับไทยมากนัก ได้ตกไปเป็นเมืองขึ้นของ
 ฝรั่งเศสตะวันตกแล้วเป็นส่วนมาก ประเทศไทยได้มองเห็นความสำคัญของการนำเอา
 วิทยาการใหม่ ๆ และเทคโนโลยีของชาติตะวันตกเข้ามาใช้ในการพัฒนาประเทศให้เจริญ
 ก้าวหน้าทัดเทียมกับชาติต่าง ๆ ในยุโรป เพื่อความอยู่รอดของประเทศ และเพื่อไม่ให้
 ถูกกล่าวหาว่าเป็นประเทศป่าเถื่อน ดังนั้น จึงได้รับเอาวิทยาการหรือเทคโนโลยีด้านการ
 ทหารแบบตะวันตกมาใช้ในการปรับปรุงการทหารของประเทศ แต่ก็ก้าวหน้าได้ไม่มาก
 เพราะขาดทรัพยากรธรรมชาติ โรงงานผลิตอาวุธทันสมัย ขาดฝีมือ และงบประมาณ
 ทรัพย์ และวิเคราะห์

สาเหตุที่พระมหากษัตริย์ไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงปรับปรุงกิจการทหารให้เป็นแบบตะวันตก ก็เนื่องจากสภาพการทหารของ
 ไทยล้าหลังมาก การส่งกองทัพไปปราบปรามกบฏหรือความไม่สงบภายในประเทศ และ

¹ สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์ (ผู้แปล), เอกสารของเฮนรีเบอร์นี เล่ม 1,
 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2514), หน้า 42 - 43.

การรบกับประเทศอื่นต้องไขว่กองทัพบกจากกรุงเทพฯ ไม่สามารถไขว่กองทัพหรือกองทหารหัวเมือง ซึ่งมีการจัดแบบเก่าหรือแบบเดิมไปทำการให้โดยลัดได้

แต่ถ้าจะวิเคราะห์ดูตามเหตุผลถึงความจำเป็นในด้านการปรับปรุงกองทัพของไทยแล้ว จะเห็นว่ามีความจำเป็นเฉพาะหน้าทั้งด้านสวนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ และต่อความมั่นคงของประเทศ แต่ก็มีสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่มีส่วนสนับสนุนให้มีการปรับปรุงกิจการทหารโตแก่ การคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกที่มีต่อประเทศไทยและประเทศรอบข้างประเทศไทย เช่นอังกฤษได้เข้ามาปกครองพม่าทั้งประเทศเมื่อ พ.ศ. 2428 ฝรั่งเศสเข้ามาปกครองเวียดนามทั้งหมดในปี 2427 ต่อมาเขมรส่วนนอกตกเป็นของฝรั่งเศส ส่วนอินโดจีนเขื่อนั้นเป็นของฮอลันดามาก่อนแล้ว รัฐบาลรัฐทางใต้ของไทยตกเป็นของอังกฤษ และสุดท้ายฝรั่งเศสก็ได้ลาวไปจากประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. 2436 การคุกคามอย่างรุนแรงของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้ไทยต้องปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงตัวเองทุกวิถีทาง รัฐบาลไทยต้องรับจ้างชาวต่างประเทศผู้เชี่ยวชาญในการสำรวจท้องที่และทำแผนที่มาช่วยทำแผนที่ ให้แน่นอน ต้องเร่งรัดปรับปรุงการปกครองหัวเมืองให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และปรับปรุงการทหารให้มีประสิทธิภาพพอที่จะป้องกันชายแดนของพระราชอาณาจักร อิทธิพลความคิดและวิทยาการสมัยใหม่แบบตะวันตกได้เข้ามาในประเทศไทย ประกอบกับอังกฤษและฝรั่งเศสได้นำวิธีการปกครองบ้านเมืองของตนเข้ามาใช้ในประเทศอาณานิคม การจัดกิจการบ้านเมืองและกิจการด้านการทหารของประเทศอาณานิคมใกล้เคียงกับไทยก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ได้รับเอาวิธีการจัดการทหารของชาวตะวันตกมาใช้ ทำให้ทหารหนักมากขึ้น ประชาชนของประเทศเพื่อนบ้านของไทยเหล่านี้ยังมีการติดคอค่าชายกับคนไทยตลอดเวลา ย่อมจะเห็นความแตกต่างกันอันอาจก่อให้เกิดเป็นข้อเปรียบเทียบ เมื่อชาวตะวันตกเข้ามาปกครอง และช่วยฝึกจัดการทหารให้กับประเทศไทยใกล้เคียง ถ้าหากไทยไม่เร่งปรับปรุงการทหารให้ทัดเทียมกันแล้ว ก็อาจก่อผลร้ายต่อไทยในภายหน้าได้ ดังนั้นประเทศไทยจึงต้องปรับปรุงการทหารให้เป็นแบบตะวันตกขึ้น โดยเฉพาะกองทัพบก